

SURSE ȘI INTERPRETĂRI

ȘTEFAN CEL MARE, „CĂPITANUL” VENEȚIEI, „REGELE MOLDOVEI” ȘI „CRĂIȘORUL VALAHILOR”, ÎN TOAMNA ANULUI 1492

IOAN-AUREL POP*, ALEXANDRU SIMON**

SCRISORILE DIN BOLOGNA: REDESCOPERIREA „CĂPITANULUI” ȘTEFAN AL VENEȚIEI

În 17 octombrie 1492, Francesco Tranchadini (Trincadini)¹, reprezentantul Milanului la Bologna – oraș-cetate fidel ducatului lombard² –, și-a trimis obișnuitul raport către Ludovico *il Moro*³. Solul transmitea următoarele:

„Prealuminate Principe și Preaînălțat Domn al meu, Am aflat din loc sigur că Prealuminatul domn marchiz de Mantova⁴, cu numai patru cai, înainte să plece travestit⁵ de la Portul Cesenatic⁶, s-a dus într-un loc situat între Rimini și Pesaro și în acel loc a venit un altul, tot travestit, cu circa opt cai și a stat acolo o noapte⁷; în

---

* Academia Română; iapop@acad.ro.

** Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca; Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca; alexandrusimon2003@gmail.com.

¹ Francesco Tranchadini era fiul lui Nicodemo, marele diplomat al lui Francesco Sforza.

² Când devenise „primul cetățean” al Bolognei, Giovanni al II-lea Bentivoglio (1464–1508) se căsătorise cu Ginevra, fiica nelegitimă a lui Alexandru Sforza, fratele ducelui Francesco, care i-a fost tată stăpânului Milanului de la 1492, Ludovico *il Moro*. Vezi Gaspare de Caro, *Giovanni Bentivoglio*, în *Dizionario biografico degli italiani*, vol. VIII, Roma, 1966, *sub voce*.

³ Rapoartele lui Tranchadini (până în octombrie 1492) se păstrează în Archivio di Stato di Milano (în continuare: ASM), Archivio Ducale Sforzesco (în continuare: ADS), Potenze Estere, Romagna, cart. 1041, settembre 1491 – marzo 1492; cart. 1042, aprile–dicembre 1492.

⁴ Francesco al II-lea de Gonzaga, marchizul Mantovei (1484–1519), a fost căpitanul Veneției (pentru Peninsula Italică) între 1489 și 1498, dar și aliatul și prietenul lui Baiazid al II-lea, datorită ajutorului reciproc, în caz de „mici încurcături”, și a pasiunii comune pentru cai. Vezi Andrea Tonni, *The Renaissance Studs of the Gonzagas of Mantua*, în *The Horse as Cultural Icon: The Real and the Symbolic Horse in the Early Modern World*, ed. Peter Edwards, Karl A.E. Enekel, Elspeth Graham, Leiden, 2012, p. 261–277, aici p. 268–269.

⁵ Adică pe ascuns. Între numeroasele cuceriri ale acestui Francesco al II-lea s-a numărat, după 1503, și Lucrezia Borgia, fiica papei Alexandru al VI-lea.

⁶ „Il Porto di Cesenatico” era portul-canal al orașului Cesena, datând din secolul al XIV-lea, numit și „il Porto Canale Leonardesco”, în amintirea trecerii lui Leonardo da Vinci pe acolo, la 1502, când a realizat și două desene ale construcției respective. Carlo Pedretti, *A Chronology of Leonardo da Vinci's Studies. Architectural Studies after 1500*, Genève, 1962, p. 31–33.

⁷ Numărul cailor sugerează un personaj de rang înalt, probabil un alt condotier, dată fiind funcția venețiană a lui Francesco.

cealaltă zi următoare, s-a reîntors la Portul Cesenatic, de unde apoi s-a pornit și a venit de îndată la Ferrara, unde trebuia să ajungă până ieri dimineață, după cum mi-a mai spus măritul domn Giovanni⁸.

Un amic al meu care a vorbit azi cu un padovan, care de curând venise de la Veneția, m-a lăsat să înțeleg că aflase de la acest padovan cum că Prealuminata Seniorie Veneția l-a plătit din nou pe căpitanul său, pe domnul Ștefan, voievodul Moldovei, om foarte inteligent și foarte priceput în meseria armelor, cu un stipendiu de 70 de mii sau chiar de 80 de mii de ducăți și zice că a avut această veste de la o persoană cu mare autoritate la Veneția.

Pe aici a trecut azi un cavaler care vine dinspre Franța, care a avut să spună că maiestatea sa regele preacreștin⁹ a căpătat de la regina actuală, doamna Ana de Bretania¹⁰, un frumos fiu¹¹ și această veste o ducea la Florența și la Roma. Despre toate mi s-a părut că e bine să dau de veste Înălțimii Voastre, chiar dacă dinspre ultimele două părți se poate să fi avut veste și pe altă cale¹².

Rămân pe vecie la dispoziția bunăvoinței Voastre,

Din Bologna, la 17 octombrie 1492.

Preacredinciosul său Francesco Tranchedini.

<Pe verso, de aceeași mână:> Principelui și Prealuminatului Domn, Domnului Mult Onorat, Domnului Duce de Milano.”¹³

Între primele noutăți semnalate, se află una într-adevăr semnificativă pentru politica răsăriteană a unui protagonist din peninsula. Într-o vreme când rivalitatea dintre Milano și Veneția era notorie¹⁴, liderul ducatului lombard era înștiințat despre revenirea voievodului Moldovei, Ștefan cel Mare, în serviciul plătit al Republicii Sfântului Marcu, cu „dregătoria” de „căpitan”¹⁵ al ei. Refacem circuitul informației:

⁸ Giovanni Bentivoglio.

⁹ Carol al VIII-lea de Valois (1483–1498), regele Franței, rămas în istorie pentru pornirea „războaielor italiene”. Vezi *The French Descent into Renaissance Italy 1494–1495: Antecedents and Effects*, ed. David Abulafia, Aldershot, 1995.

¹⁰ Ana († 1514) a fost căsătorită prin procură cu Maximilian de Habsburg, pe când acesta era în campanie în Ungaria (decembrie 1490). Wolfgang, din credincioasa familie Polheim (vezi Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, nr. 175, p. 408), l-a reprezentat pe Maximilian.

¹¹ Carol Orlando (1492–1495) se născuse în 11 octombrie, la castelul din Plessis-lès-Tours (Valea Loirei). Peste șase zile, vestea nașterii delfinului a ajuns la Bologna, la Tranchedini.

¹² Adică vestea despre Ștefan cel Mare putuse să ajungă și de la Veneția. În rapoartele trimise din Veneția de omologul lui Francesco Tranchedini, Taddeo Vimercati, nu se găsește vreo referință la Ștefan. În schimb, Vimercati a amintit, la șase zile după raportul din 17 octombrie al lui Tranchedini, că Vladislav al II-lea al Ungariei încerca să îi ia pe vlahii din Imperiul Otoman sub protecția sa, chiar dacă negocierile cu Baiazid erau foarte dificile. Al. Simon, *The Hungarian Crown and the Vlachs in the Ottoman Empire*, în „Macedonian Historical Review”, II, 2011, p. 79–81.

¹³ ASM, ADS, Potenze Estere, Romagna, cart. 1042, fasc. 7, ottobre, nenumerotat (nn).

¹⁴ Vechile probleme au explodat la 1499, când a izbucnit noul război dintre Veneția și Poartă. Republica l-a acuzat pe Ludovico, nu fără temeii, că îl instigase, începând din 1497 (cel târziu), pe Baiazid să o atace. Gaetano Cogo, *La guerra di Venezia contro i Turchi (1499–1501) (I)*, în „Nuovo Ateneo Veneto”, s.n., X, 1898, I, p. 5–76, aici p. 17, 33.

¹⁵ Raportul a fost publicat parțial încă din anii 1880; vezi *Monumenta historica Slavorum meridionalium vicinorumque populorum e tabulariis et bibliothecis Italicis de prompta, collecta atque*

„o persoană de mare încredere de la Veneția” i-a spus unui „padovan” că Ștefan a fost finanțat de Republică; acel „padovan” a transmis mai departe știrea unui „amic” de-al lui Tranchedini, prin care informația a ajuns la reprezentantul Milanului la Bologna, iar de la acesta la ducele de Milano. La prima vedere, vestea ar fi trebuit respinsă de către însuși Tranchedini ca fiind indirectă, adică nesigură. Transmiterea ei necifrată mai departe de către solul milanez arată că această știre venețiană era veridică și că și alții, nu doar Ludovico, trebuiau să afle că Milanul o deținea.

În mod normal, rapoartele lui Tranchedini¹⁶ nu aveau o frecvență zilnică. Răstimpul mediu la care ele erau trimise la Milano era de aproximativ o săptămână (luând în calcul și rapoartele care nu s-au păstrat, dar care au fost amintite de diplomat în alte scrisori). În ciuda acestui fapt, la o zi după mesajul expus mai sus, același Tranchedini i-a trimis un nou raport lui Ludovico:

„Prea Ilustre Principe și Prea Înalte Senior al meu, De curând, aici a murit domnul/ Filippo de Bianchi¹⁷, unul dintre măriții XVI ai Regimentului¹⁸, care era bătrân de circa/ 70 de ani. În locul său, l-au ales și l-au pus pe un nepot al lui, numit Ludovico, al cărui tată fusese și el dintre cei XVI¹⁹, iar pentru acest motiv și pentru că este de vârstă matură, a fost preferat fiilor acestui domn Filippo, care sunt foarte tineri.

Azi au sosit aici ambasadorii acestei magnifice comunități, întorși de la Roma, trimiși după câte înțeleg, la dorința anume, pentru acele lucruri pe care le-au căutat și au venit pe drumul Mărcii și pe din jos de Romagna.

Acel amic care mi-a spus ieri că ar fi fost dăruit de Senioria Veneției Domnul Ștefan, voievodul Moldovei, a venit din nou astăzi să mă caute și să mi se alăture și același a afirmat, [știind] de la anumiți călugări²⁰ care au venit de curând de la Veneția, unul dintre ei având o rudă a sa în Consiliul celor Zece²¹, și zice că a fost dăruit, împreună cu unul dintre fiii săi²², cu un stipendiu de 80 de mii de ducăți pe an.

---

illustrata (în continuare: MHS), ed. Vikentij Makušev, vol. I/2, *Genua, Mantua, Mediolanum, Panormus et Taurinum*, Beograd, 1882, nr. 15, p. 137.

¹⁶ Păstrate la ASM, ADS, Potenze Estere, Romagna.

¹⁷ Pentru Filippo, vezi Ian Robertson, *Tyranny under the Mantle of St. Peter: Pope Paul II and Bologna*, Turnhout, 2002, p. 59–60, 80–82, 94.

¹⁸ Despre această instituție, vezi Salvatore Muzzi, *Annali della Città di Bologna, dalla sua origine al 1796*, vol. V, [1467–1508], Bologna, 1843, p. 46, apărută sub Giovanni al II-lea Bentivoglio în 1474. Vezi Cecilia M. Ady, *The Bentivoglio of Bologna: A Study in Despotism*, Oxford, 1937, p. 68–69.

¹⁹ Burnino, fratele lui Filippo, fusese chiar *gonfaloniere di giustizia* (comandantul miliției populare a orașului), suprema magistratură a comunei bologneze. I. Robertson, *op. cit.*, p. 59, 62. Burnino avut trei fii: Annibale, Ludovico și Romeo.

²⁰ „Frari” în original. Denumire folosită îndeobște pentru franciscani.

²¹ Mauro Macchi, *Storia del Consiglio dei Dieci*, vol. IV, Milano, 1864, p. 37–40; Monique O’Connell, Benjamin G. Kohl, Andrea Mozzato, *Claudia Salmi, Rulers of Venice, 1332–1524: Interpretations, Methods, Database*, New York, 2014², par. 72; R.C. Mueller, *Nel segreto dell’urna. La riforma della procedura elettorale adottata nel 1492 dal Consiglio dei Dieci di Venezia*, în „Quaderni Veneti”, II, 2013, 2, p. 219–228, aici p. 220.

²² Precizarea „cu unul dintre fiii săi” readeuce în discuție spinoasa problemă a succesiunii lui Ștefan. La 1492, domnul avea doi fii în Moldova: Alexandru (Alexândrel) și Bogdan (al III-lea).

Acest Domn Ștefan pare că s-a intitulat rege al Moldovei²³ și că a avut și în alte dați solde de la Senioria Veneției împreună cu prealuminatul rege Matia al Ungariei²⁴ de bună amintire și că s-a bucurat de bună considerație pentru mult timp din partea venețienilor²⁵, datorită faptului că la acel hotar al turcilor cu Valahia s-a purtat mereu cu vigoare²⁶.

Am mai aflat azi din loc sigur că ducele Albert, fratele lui Vladislav, regele Ungariei, a obținut coroana Poloniei²⁷ și mare parte din Boemia este în răscoală²⁸ și că i se alătură lui, pentru a-i vedea pe unguri bătuți cu armele²⁹, mulți boemi și poloni dintre aceia care au fost soldați ai prealuminatului rege Matia³⁰ socotesc că acest rege Albert îl va întrece în curaj și forță pe fratele lui, venit la putere în țara paternă, care pare să fie de un curaj feroce și foarte temut³¹. Rămân mereu la dispoziția Înălțimii Voastre.

Din Bologna, 18 octombrie 1492.

Preacredinciosul său Francesco Tranchedini.

<Pe verso, de aceeași mână:> Principelui și Prealuminatului Domn, Domnului Mult Onorat, Domnului Duce de Milano.³²

După cum este lesne de observat, noua epistolă a confirmat finanțarea venețiană a lui Ștefan, principe despre care spune, în plus, că se și intitulase „rege al Moldovei”. Este pentru prima oară când Ștefan a fost numit rege într-un izvor italian contemporan, care nu era nici cronică, nici propagandă, ci un raport pragmatic (secret)

²³ Politicieni experimentați, venețienii și milanezii erau foarte atenți la redarea cu precizie a titlurilor capetelor încoronate.

²⁴ Documente cu plățile pentru aceste servicii au fost păstrate numai în cazul lui Matia, un exemplu fiind „chitanța” din 16 octombrie 1473, referitoare la suma de 20.000 de ducati, în *I libri commemoriali della Repubblica di Venezia. Regesti*, [ed. Riccardo Predelli], vol. V, [Registri XIV–XVII], Venezia, 1901, nr. XVI-65, p. 213.

²⁵ Se remarcă lipsa surselor venețiene asupra relațiilor Republicii cu Ștefan, de la pacea otomano-venețiană din 1479 și până la izbucnirea noului război dintre *Serenissima* și Poartă în 1499. Vezi O. Cristea, *Acest Domn de la Miazănoapte. Ștefan cel Mare în documente inedite venețiene*, Târgoviște, 2018². După Lepanto (1571), o mare parte din arhiva Veneției a ars.

²⁶ Reamintim că Veneția avea atunci mari probleme cu Poarta. Vezi Domenico Malipiero, *Annali veneti dall'anno 1457 al 1500 del Senatore Domenico Malipiero ordinati e abbreviati dal senatore Francesco Longo*, ed. Agostino Sagredo, Firenze, 1843 (în „Archivio Storico Italiano”, VII), p. 141–145.

²⁷ Vestile din nord îi parveniseră la o lună de la încoronarea lui Jan Albert. Era durată minimă a unei călătorii de la Cracovia la Veneția. Tranchedini dispunea de surse foarte bune.

²⁸ Din anii 1470, divizata Boemie înclina mai mult spre Cracovia decât spre Buda. Vezi Antonin Kalous, *Italská politika, Matyáš Korvín a české země*, în „Husitský Tábor”, XV, 2006, p. 149–175.

²⁹ Era vorba, probabil, de foștii supuși ai lui Matia din Moravia. Boemia de nord, preluată de Vladislav la 1471, îi fusese foarte credincioasă monarhului jagiellon, inclusiv la 1490.

³⁰ O informație similară, privitoare la supraviețuirii celebrei „oști negre” a fost schimbată între consiliile orașelor Toruń și Danzig (Gdansk) în 25 august 1492. Vezi *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, ed. Anatol Lewicki, vol. III, 1392–1501, Kraków, 1894 (= *Monumenta Medii Aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, vol. XIV), nr. 389, p. 403.

³¹ Pentru politica lui Jan Albert (marele adversar al lui Ștefan): N. Nowakowska, *Poland and the Crusade in the Reign of King Jan Olbracht, 1492–1501*, în *Crusading in the Fifteenth Century: Message and Impact*, ed. Norman Housley, New York, 2004, p. 128–147.

³² Raport păstrat tot în ASM, ADS, Potenze Estere, Romagna, cart. 1042, fasc. 7, nn.

milanez. Tranchedini a mai precizat că Ștefan fusese multă vreme în solda Republicii, împreună cu răposatul rege Matia (admirat de Ludovico și disprețuit de Galeazzo Maria, fratele și predecesorul său³³). Diplomatul a mai adăugat în informarea sa că *Serenissima* avea un respect deosebit față de „regele-voievod”, în special datorită rezistenței sale în fața turcilor. În pofida asocierii domnului și cu Matia, și cu Veneția (sau poate tocmai din cauza acestor legături), un mare respect pare să-i fi purtat lui Ștefan și Galeazzo Maria. După Jan Długosz (primul educator al lui Vladislav și Jan Albert), admiratorul lui Ștefan și dușmanul Huniazilor, ducele de Milano a fost singurul care nu s-a mai lăsat înșelat de minciunile lui Matia (din vara lui 1476), care își asuma toate meritele anti-otomane ale „căpitanului” Ștefan³⁴.

Cele două scrisori îl laudă în chip deosebit pe domnul „Valahiei” (numele dat în acea vreme Moldovei de mulți factori politici peninsulari), prezentat în prima epistolă drept un „om foarte inteligent și foarte priceput în meseria armelor”, iar în cea de a doua ca „purtându-se mereu cu vigoare” în relația cu turcii. Datele transmise de Tranchedini lui Ludovico, în 17 și 18 octombrie, veniseră prin intermediul aceluiași „amic”. În 17 octombrie, informația de bază venise de la „un padovan”, în 18 octombrie, de la „anumiți călugări” (franciscani), unul dintre ei având o rudă în Consiliul celor Zece. Asemenea „devoalări” imprecise de surse erau obișnuite în raporturile dintre Milano și Veneția, atât atunci când relațiile erau proaste³⁵, cât și atunci când erau strânse³⁶.

O lună mai târziu, în 16 noiembrie, Francesco Tranchedini a completat „dosarul milanez” al lui Ștefan cel Mare printr-un raport către Bartolomeo Chalco/Calco (1434–1508), întâiul secretar ducal. Informația îi parvenise lui Tranchedini de la Sebastiano Badoer/Baduario (1425–27 – 1498), un respectat patrician venețian care, înainte de moarte, s-a călugărit la franciscani³⁷ și care anterior îi lauda (pentru calitățile lor militare) pe românii transilvăneni, din neamul cărora spunea că se

³³ Pentru părerea lui Ludovico despre Matia, vezi veritabilul panegiric conținut în scrisoarea trimisă la 25 aprilie 1490, după moartea monarhului huniad (petrecută în 6 aprilie), de către ducele fratelui său, cardinalul Ascanio: *Magyar diplomacizai emlékek. Mátyás király korából 1458–1490*, ed. Iván Nagy, Albert Nyáry, vol. IV, [1488–1490; 1458–1490], Budapest, 1878 (= *Monumenta Hungariae historica*, seria IV, *Acta extera*, vol. VI[I]), nr. 129, p. 182. Pentru opinia lui Galeazzo Maria († 1476) despre fiul lui Iancu, fostul asociat al întemeietorului dinastiei Sforza, Francesco, vezi și Emilio Motta, *Un ambasciatore tartaro a Venezia, 1476*, în „Ateneo Veneto”, XIX, 1889, p. 145–153.

³⁴ Jan Długosz, *Annales seu cronici incliti Regni Poloniae*, ed. Alexander Przewdziecki, vol. II, Kraków, 1887 (= idem, *Opera omnia*, vol. XIII–XIV), p. 647.

³⁵ I.-A. Pop, Al. Simon, *The Venetian and Walachian Roots of the Ottoman-Hungarian Truce of 1468: Notes on Documents in the State Archives of Milan*, în *The Italian Peninsula and Europe's Eastern Borders. 1204–1669*, ed. Iulian Mihai Damian, I.-A. Pop, Mihailo Popović, Al. Simon, New York, Oxford, Basel, Frankfurt-am-Main, Wien, 2012, p. 181–196.

³⁶ Al. Simon, *How to Finance a Greek Rite Athlete: Rome, Venice and Stephen III of Moldavia (1470s–1490s)*, în *Partir en croisade à la fin du Moyen Âge. Financement et logistique*, ed. Daniel Baloup, Bernard Doumerc, Toulouse, 2015, p. 307–329.

³⁷ Giorgio Cracco, *Sebastiano Badoer*, în *Dizionario biografico degli italiani*, vol. V, Roma, 1963, *sub voce*.

trăgea regele Matia³⁸. A fost pentru prima și ultima oară când diplomatul milanez a dezvăluit numele unei „surse” (Sebastiano Badoer) din „dosarul” venețian al lui Ștefan. Iată misiva:

„Mărite Domnule Bartolomeu³⁹, La una <scrisoarea> din 22 ale lunii prezente⁴⁰ pentru Măria Voastră, nu pot adăuga altceva decât că fiului lui Cosma Pallavicino⁴¹, dintre Gentilii din Genova⁴², i-am dat a înțelege ordinul dat de Măria Voastră, adică scrisorile tatălui, ceea ce pare să fi avut un bun rezultat, de care el arată că resimte plăcere și obligație față de Măria Voastră.

Nu doresc să omit să vă înștiințez că aici s-a dat vestea măritului domn Ioan și altor persoane cu autoritate că maiestatea sa, regele Franței, prin ambasadorul pe care l-a trimis acolo în zilele trecute⁴³, a pus să ceară din nou Prealuminatului Doamne Bona, ducesa noastră⁴⁴, ca să meargă să stea în Franța și că a mai făcut să se aducă la cunoștința Prealuminatului Domn Ludovico că nu trebuie să se îngrijoreze nici de chestiunile din Savoia⁴⁵, nici de Monferrato⁴⁶, nici de Saluzzo⁴⁷ și că, atunci când va interveni, să facă demonstrația că nu-i va plăcea și despre astfel de lucru am fost întrebat dacă am avut vreo indicație, la care am răspuns că nici nu am avut vreo indicație și că nici nu cred vreun lucru și că știu sigur că a fost acolo, cu

³⁸ Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, [1399–1499], București, 1899, p. 101. Ioan Drăgan, *Nobilimea românească din Transilvania între anii 1440–1514*, București, 2000, p. 380.

³⁹ Franca Petrucci, *Bartolomeo Calco*, în *Dizionario biografico degli italiani*, vol. XVI, Roma, 1973, *sub voce*. A fost capul cancelariei timp de două decenii, până la căderea lui Ludovico (1499) și singurul intermediar între acesta și cumnata sa, Bona, văduva lui Galeazzo Maria.

⁴⁰ Nu poate fi invocată o scrisoare mai veche din 22(?) noiembrie (deși ambele cifre de doi sunt clare), în raport cu una nouă (cea prezentă) din 16 noiembrie. Probabil că, în loc de „(mese) passato”, adică „luna trecută”, autorul a scris greșit „(mese) presente”, adică „luna curentă”.

⁴¹ Fost vice-guvernator al Corsicii la 1458 (sub administrație franceză), Cosma Pallavicino s-a ocupat de comerțul cu Egiptul (Alexandria) și Tunisul. Vezi Gian Giacomo Musso, *Nuovi documenti dell'Archivio di Stato di Genova sui genovesi e il Levante nel secondo Quattrocento*, în „Rassegna degli Archivi di Stato”, XXVII, 1967, 2–3, p. 443–496, aici p. 490.

⁴² Gentili, din Gentile, era un clan/herb (*albergo*) genovez secundar. Giovanna Petti Balbi, *Governare la città. Pratiche sociali e linguaggi politici a Genova medievale*, Firenze, 2007, p. 80.

⁴³ Jean Cloppet, trimis la Milano și în 1484. Vezi Michael Mallett, *Personalities and Pressures: Italian Involvement in the French Invasion of 1494*, în *The French Descent*, ed. David Abulafia, p. 151–163.

⁴⁴ Încearcă de peste un deceniu să plece în Franța (Daniel M. Bueno de Mesquita, *Bona di Savoia, ducessa di Milano*, în *Dizionario biografico degli italiani*, vol. XI, Roma, 1969, *sub voce*). A izbutit doar după intrarea în Italia a lui Carol al VIII-lea (decembrie 1495), dar și după misterioasa moarte a fiului ei, Gian Galeazzo (octombrie 1494).

⁴⁵ De la 1490, ducatul Savoiei, vechi obiect de dispute și de înțelegeri (parțiale) între Franța și Milano, se afla sub regența Biancăi de Monferrato, fata lui Wilhelm al VIII-lea Paleologul și a Elisabetei Sforza, fiica legitimă a ducelui Francesco. Vezi Axel Gorja, *Bianca di Monferrato, ducessa di Savoia*, în *Dizionario biografico degli italiani*, vol. X, Roma, 1968, *sub voce*.

⁴⁶ Ludovico îi restituise Cassine, Felizzano și Refrancore lui Bonifaciu al III-lea. Vezi A. Gorja, *Bonifacio III, marchese di Monferrato*, în *Dizionario biografico degli italiani*, vol. XII, Roma, 1971, *sub voce*. Fusese condiția Parisului pentru acordul franco-milanez din 14 ianuarie 1492,

⁴⁷ Era ultimul dintre statele așezate între Regatul Franței și ducatul Milanului, în care familia Sforza își căsătorise mulți membri legitimi și nelegitimi. Marchizatul de Saluzzo, în Piemont, era condus din nou, de la 1490, de Ludovico al II-lea *del Vasto*.

un pic de timp în urmă, un ambasador și că a plecat de acolo foarte mulțumit, ceea ce mă face să cred că nu a adus cu sine astfel de însărcinări neplăcute⁴⁸. Multe vești vin de acolo la alții înainte ca să ajungă la mine și de multe ori și de la persoane care înțeleg că i-au arătat adesea credință.

Amicul nostru mi-a dat de înțeles că a aflat din gura domnului Sebastiano Badoer cum că este adevărat că există obiceiul strict de a-l plăti⁴⁹ pe acel domn Ștefan, voievodul Moldovei, și că până acum nu a fost întru totul întrerupt acest obicei. Am știrea dintr-un alt loc sigur că Prealuminata Seniorie a trimis în Franța spre a-l însoți pe principele de Salerno⁵⁰ și ca să facă să vină domnul Francesco, fiul care fu al domnului Nicolò d'Este⁵¹, despre care am dat iarăși de veste Prealuminatului Domn Ludovico.

Rămân veșnic la dispoziția Măriei Voastre.

Din Bologna, în 16 noiembrie 1492.

Al Măriei Voastre Francesco Tranchedini⁵².

<Pe verso, de aceeași mână:> Preaînaltului cavaler aurit Bartolomeo Chalco, preavrednicul nostru secretar ducal.”

Două constatări de formă de impun de la început: 1) Tranchedini a fost singurul care i s-a adresat lui Chalco drept „cavaler aurit”⁵³; 2) pentru intervalul de timp în care Tranchedini a expediat scrisorile care fac referire și la Ștefan (17 octombrie – 16 noiembrie 1492), nu există păstrată (în cart. 1042) vreo instrucțiune ducală pentru el. Aceste instrucțiuni apar doar în afara răstimpului amintit, în care Francesco Tranchedini a trimis și alte informații (mai obișnuite). Absența instrucțiunilor nu poate fi socotită accidentală.

Conform textului, Veneția nu întrerupsese vreodată cu adevărat stipendierea lui Ștefan, socotită drept un „obicei strict”. Mesajul vrea să spună foarte clar – în condițiile în care nici acest raport nu era cifrat – că Veneția îl ținuse constant pe Ștefan atât în coasta lui Matia, cât și în cea a lui Baiazid, acesta din urmă fiind marea grijă a Republicii la 1492. Domnul Moldovei primea, se pare, regulat bani de la Veneția. Totuși, absența altor surse și mizele nemoldovenești din relația dintre Milano și Veneția impun o oarecare prudență. Pe de altă parte, Ștefan supraviețuise bine după doi ani de război distrugător cu Baiazid (1484–1486) și, imediat după pacea cu sultanul, începuse să ridice biserici și curți domnești: Milișăuți și Pătrăuți (1487),

⁴⁸ Tranchedini avea dreptate. Cloppet, de loc din Savoia Bonei, fusese foarte ostil în 1484. În 1492, atitudinea sa a fost mult schimbată. Vezi Henri-François Delaborde, *L'expédition de Charles VIII en Italie. Histoire militaire et diplomatique*, Paris, 1888, p. 173, 258.

⁴⁹ Cu sens de a-l stipendia.

⁵⁰ Era vorba de Antonello Sanseverino. După eșecul „conjurației baronilor” din 1485–1486 împotriva lui Ferdinand de Aragon, regele Neapolelui, Sanseverino trebuise să se refugieze în Franța, unde l-a instigat constant pe Carol al VIII-lea de Valois să cucerească Neapolele. Vezi Alessio Russo, *Antonello Sanseverino*, în *Dizionario biografico degli italiani*, vol. XC, Roma, 2017, *sub voce*.

⁵¹ Francesco ar fi un necunoscut fiu al lui Nic(c)olò d'Este. Vezi Nadia Covini, *Niccolò d'Este*, în *Dizionario biografico degli italiani*, vol. XLIII, Roma, 1994, *sub voce*.

⁵² Raport din ASM, ADS, Potenze Estere, Romagna, cart. 1042, fasc. 8, novembre, nn.

⁵³ Dora Labancz, *Lettere su e dall'Ungheria: 1491*, Milano, 2012.

Biserica Sfântul Ilie din Suceava și Voroneț (1488), Vaslui (1490), Bacău (1491), Hârlău și Biserica Sfântul Nicolae Domnesc din Iași (1492)⁵⁴.

Cu această scrisoare, se încheia în același timp șirul dezvoltărilor milaneze despre Ștefan, înfățișat în două ipostaze insolite: „căpitanul” Veneției și „regele Moldovei”⁵⁵. Între ducatul de Milano, aflat în relație strânsă cu Poarta (vezi negocierile dintre Maximilian și solul lui Baiazid, legate și de Moldova și găzduite de Ludovico la Vigevano, în septembrie⁵⁶), și Republica Lagunară, ale cărei probleme otomane erau tot mai grave⁵⁷, raporturile s-au îmbunătățit substanțial⁵⁸. Sebastiano Badoer a fost de altfel trimis ambasador al Veneției la Milano⁵⁹. La 1492, rivalitatea dintre cele două state escaladase datorită alegerii lui Rodrigo Borgia drept papă⁶⁰. Milanul sprijinise această alegere (ca urmare, cardinalul Ascanio Sforza primise spre administrare și cea mai bogată dieceză din Ungaria, cea de Eger)⁶¹. Veneția i se opusese cardinalului iberic, dar avea să îl accepte pe Alexandru al VI-lea prin discursul de la Roma al lui Sebastiano Badoer, din decembrie 1492⁶². În aprilie 1493, Roma, Veneția și Milano au format o nouă mare alianță⁶³. Simultan, Ludovico a grăbit tratativele cu Maximilian. În iunie, a fost semnat acordul pentru căsătoria regelui romanilor cu Bianca Maria Sforza, divorțată de Ioan Corvin.

Mostre de abilitate diplomatică, rapoartele lui Francesco Tranchedini, poet amator⁶⁴ și maestru al cifrului (pe care nu l-a folosit deloc în informările sale

⁵⁴ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, ed. Mihai Berza, București, 1958, nr. 2–9, p. 57–108.

⁵⁵ Cazul a dispărut așa cum apăruse. Ștefan nu a mai fost menționat în vreun raport de după 1492. De exemplu: ASM, ADS, Potenze Estere, Romagna, cart. 1043, gennaio 1493 – giugno 1494.

⁵⁶ H. Wiesflecker, *Kaiser Maximilian I. Das Reich, Österreich und Europa an der Wende zur Neuzeit*, vol. II, München, 1975, p. 155. De asemenea, sunt de rememorat misiunile genovezului Giorgio Bocciardi, trimis de Alexandru al VI-lea la Poartă, încă din 1492. Vezi Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204–1571)*, vol. II, *The Fifteenth Century*, Philadelphia, PA, 1978, p. 421, nota 12. Genova era vasala Milanului.

⁵⁷ Pentru toamna lui 1492: D. Malipiero, *op. cit.*, p. 142–143. Pentru primăvara următoare: Archivio di Stato di Venezia (în continuare: ASVe), Collegio, Lettere segrete, reg. 6, c. 129v, 134r, 139v, 141r (3 martie, 10 aprilie, 20 mai, 29 mai 1493).

⁵⁸ Din perspectiva raporturilor cu Poarta, vezi K.M. Setton, *op. cit.*, vol. II, p. 440.

⁵⁹ Pentru cea mai de succes misiune diplomatică a lui Sebastiano Badoer, vezi Arturo Segrè, *Ludovico Sforza, detto il Moro e la Repubblica di Venezia dall'autunno 1494 alla primavera 1495*, în „Archivio Storico Lombardo”, s. a III-a, XX, 1903, p. 33–109.

⁶⁰ Ludwig von Pastor, *The History of the Popes from the Close of the Middle Ages*, vol. V, [1484–1503], London, 1901², p. 382; K.M. Setton, *op. cit.*, vol. II, p. 433.

⁶¹ Johannes Burkhard, *Diarium sive rerum urbanarum commentarii*, ed. Louis Thuasne, vol. II, 1492–1499, Paris, 1884, Anexă, nr. 2, p. 610–611; Ascanio Sforza împărtea Egerul cu cancelarul Toma Bakócz, episcopul de Győr, fiu de iobag de pe domeniul Ardudului al lui Bartolomeu Drágffy. Vezi *Magyarország világi archontológiája, 1458–1526*, ed. Norbert C. Tóth, Richárd Horváth, T. Neumann, Tamás Pálosfalvi, vol. I, *Főpapok és bárók*, Budapest, 2016, p. 35, 40, 71.

⁶² *Oratio in Alexandrum in praestanda Venetorum oboedientia*, Roma, 1492.

⁶³ Acțiunile lui Ludovico de la 1492 au fost bine surprinse de Gino Benzoni, *Ludovico Sforza, detto il Moro, duca di Milano*, în *Dizionario biografico degli italiani*, vol. LXVI, Roma, 2006, *sub voce*.

⁶⁴ Eliana M. Vecchi, *Il Codice Pelavicino fra Sarzana e Pontremoli in alcune lettere di Francesco Tranchedini*, în „Studi Lunigianesi”, XLII–XLIII, 2012–2013, p. 95–118.

venețiano-moldave)⁶⁵, sunt mici oglinzi ale jocului dus de puterile Peninsulei Italice cu stăpânitorii de la hotarele otomane ale Creștinătății. Matia Corvin simțise cel mai bine acest joc politico-diplomatic. Pe de o parte, erau „cardinalii cruciadei”, care doriseră, la începutul domniei fiului „atletului” Iancu de Hunedoara, să controleze Regatul Ungariei precum o nouă Țară Sfântă⁶⁶. Pe de altă parte, era vies-parul italian, întruchipat de familia extinsă a ultimei sale soții, Beatrice de Aragon⁶⁷.

Nașul de botez și mentorul lui Francesco Tranchedini fusese prietenul tatălui său (pomenitul Nicodemo), influentul umanist Francesco Filelfo (1398–1481), sfetnicul ducilor Milanului⁶⁸. Strâns legat de circuitele de putere ale „grecilor” intrați (de voie, de nevoie) în slujba otomanilor⁶⁹, Filelfo fusese un adevărat mijloc de control pentru „grecii” care răzbeau până în Italia⁷⁰. Nu de puține ori, el se aplecase și asupra lui Ștefan al Moldovei⁷¹.

Pentru Francesco Tranchedini, domnul român nu era deloc o necunoscută la 1492, când, în rapoartele sale, l-a zugrăvit pe acesta cu o sinceră curiozitate. O asemenea manieră era în totală opoziție cu felul în care, în aceleași scrisori, relațiile, intrigile și răzbunările italiene erau înfățișate fără menajamente de același sol milanez. Astfel, Tranchedini l-a scos în evidență pe Ștefan „al Veneției”, pe care l-a făcut numitorul comun ale celor trei rapoarte care prezentau păienjeniișul politicii italiene. Doar în al doilea raport, din 18 octombrie, de completare a scrisorii din ziua precedentă, cazul lui Ștefan a avut parte și de un context central-est-european. Republica a înțeles mesajul⁷².

STĂPÂNITORII ANULUI 1492: PUTERILE DIN APUS ȘI RĂSĂRIT ȘI DOMNUL ȘTEFAN

Să vedem ce semnificații mai largi poate avea acel an 1492, în cadrul general al „Republicii Creștine”. El este anul mult mai bine cunoscut drept anul descoperirii Americii de către Cristofor Columb. Nici America, nici Columb nu sunt nume complet străine de subiectul nostru. Evliya Çelebi susținea (în secolul al XVII-lea)

⁶⁵ Fr. Tranchedini, *Diplomatische Geheimschriften*, ed. Walter Höflechner, Graz, 1970.

⁶⁶ Benjamin Weber, *La papauté en Hongrie (1453–1481): engagement financier ou militaire*, în „Transylvanian Review”, XIX, 2009, 3, p. 21–31.

⁶⁷ Francesco Benelli, *The Arch of Trajan in Ancona and Civic Identity in the Italian Quattrocento from Ciriaco d'Ancona to the Death of Matthias Corvinus*, în *Local Antiquities, Local Identities: Art, Literature and Antiquarianism in Europe, c. 1400–1700*, ed. Kathleen Christian, Bianca de Divitiis, Manchester, 2019, p. 37–56.

⁶⁸ P. Sverzellati, *Il carteggio di Nicodemo Tranchedini e le lettere di Francesco Filelfo*, în „Aevum”, LXXI, 1997, p. 441–529.

⁶⁹ Ș. Papacostea, *Un humaniste italien au service de Byzance en Europe Centrale au XVe siècle*, în „Études byzantines et post-byzantines”, V, 2006, p. 365–375.

⁷⁰ John Monfasani, *Filelfo and the Byzantines*, în *Francesco Filelfo: Man of Letters*, ed. Jeroen De Keyser, Leiden, 2019, p. 13–21. Francesco Filelfo fusese și profesorul cardinalului Bessarion.

⁷¹ Fr. Filelfo, *Collected Letters*, ed. J. De Keyser, vol. I–IV, Alessandria, 2018², la indici.

⁷² A se revedea cadrul și prevederile acordului tripartit dintre Roma, Veneția și Milano, din aprilie 1493, în K.M. Setton, *op. cit.*, vol. II, p. 439–441.

că genovezul Cristofor Columb încercase, fără succes, să îl convingă pe Baiazid al II-lea să îi finanțeze expediția, pe când sultanul se afla în campanie împotriva lui Ștefan al III-lea al Moldovei în vara lui 1484. Anul 1492 fusese agitat la început și nici a doua jumătate a sa nu era mai liniștită. În istoria și istoriografia țărilor române, anul 1492 a fost cel mai adesea asociat cu intrarea lui Ștefan cel Mare (aprilie–octombrie) în posesia domeniilor Ciceului și Cetății de Baltă din Transilvania și cu instalarea patronajului lui Vlad al IV-lea Călugărul asupra Mănăstirii Hilandar (noiembrie), simbolul puterii sârbești de la Muntele Athos. Ambele demersuri domnești erau, însă, mai vechi⁷³. Conform calculelor din 1472 ale primului patriarh ecumenic al Constantinopolului otoman, Gennadios Scholarios⁷⁴, în 1 septembrie 1492, lumea avea să iasă, după calendarul bizantin („de la Facerea Lumii”), din al șapte miilea și ultimul an al existenței sale⁷⁵. Cristofor Columb, căutând Răsăritul, avea să îi găsească lumii „capăt” în Apus, în zorii zilei de 12 octombrie 1492.

În 25 iulie 1492, a murit papa Inocențiu al VIII-lea⁷⁶. Acesta îl desfăcuse pe Ștefan al III-lea cel Mare al Moldovei de jurământul de credință față de Cazimir al IV-lea Jagiełło, regele Poloniei (1485), și îl reunise pe domn cu Matia Corvin, regele Ungariei (1488–1489)⁷⁷. Conclavul din 6–11 august 1492 l-a ales papă pe Alexandru al VI-lea, fostul cardinal Rodrigo Borgia, sprijinit decisiv de Ascanio Sforza, fratele lui Ludovico *il Moro*, domnul Milanului⁷⁸. Noul papă, fost vice-cancelar al Sfântului Scaun sub Pius al II-lea, Paul al II-lea, Sixt al IV-lea și Inocențiu al VIII-lea, era foarte familiar cu subiectele „valahe”⁷⁹. Între timp, Republica Sfântului Marcu⁸⁰

⁷³ Boško Bojović, Petre Ș. Năsturel, *Les fondations dynastiques du Mont-Athos: des dynasties serbes et de la sultane Mara aux princes roumains*, în „Revue des études sud-est européennes”, LXI, 2003, 1–4, p. 149–176; Ștefan S. Gorovei, *Feudele ardelenne ale lui Ștefan cel Mare. Observații pe marginea izvoarelor*, în „Analele Putnei”, I, 2005, 1, p. 123–132.

⁷⁴ Pentru personalitatea sa: Marie-Hélène Blanchet, *Georges-Gennadios Scholarios (vers 1400 – vers 1472). Un intellectuel orthodoxe face à la disparition de l'Empire byzantin*, Paris, 2008.

⁷⁵ Marie-Hélène Congourdeau, *Byzance et la fin du monde. Courants de pensée apocalyptiques sous les Paléologues*, în *Les traditions apocalyptiques au tournant de la chute de Constantinople*, ed. Benjamin Lellouche, Stéphane Yerasimos, Paris, 1999, p. 55–97.

⁷⁶ Principalele repere pontificale, în raport și cu anul 1492, la Ernesto Pontieri, *L'atteggiamento di Venezia nel conflitto tra papa Innocenzo VIII e Ferrante I d'Aragona (1485–1492). Documenti dell'Archivio di Stato di Venezia (I–II)*, în „Archivio Storico per le Province Napoletane”, LXXXI, 1963, p. 197–324; LXXXIV–LXXXV, 1966–1967, p. 175–309; Maurizio Gattoni, *Sisto IV, Innocenzo VIII e la geopolitica dello Stato Pontificio (1471–1492)*, Roma, 2010.

⁷⁷ A se revedea Șerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrii Cosminului (poziția internațională a Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea)*, în „Romanoslavica”, XVII, 1970, p. 525–554, aici la p. 530–535.

⁷⁸ Pentru conclav, vezi L. Pastor, *op. cit.*, p. 375–419.

⁷⁹ Al. Simon, *Nașterea și moartea unui anti-erou: Nicolae de Modruș, Francesco Gonzaga, Rodrigo Borgia și cele 21.660 de victime ale lui Vlad al III-lea Țepeș*, în *Relații interetnice în Transilvania: interferențe istorice, culturale și religioase*, ed. Ioan-Marian Țiplic, Maria Crîngaci Țiplic, Nicolae Teșculă, Sibiu, 2019, p. 209–234.

⁸⁰ Încă din 2 martie 1492, Republica îi transmisese bailului ei, Geronimo Marcello, un sumar de știri europene (din Franța până în Ungaria). Bailul trebuia să pună aceste știri la dispoziția Porții. ASVe, Collegio, Lettere segrete, reg. 6, 1490–1493 [*more Veneto* 1494], c. 92r.

era tot mai speriată de iminența unui nou atac otoman împotriva ei, bailul venețian fiind mai apoi chiar expulzat de la Istanbul⁸¹.

Tot în septembrie–octombrie 1492, Vladislav al II-lea Jagiełło, noul rege al Ungariei (și al Boemiei reîntregite), fiul de curând răposatului Cazimir (7 iunie), se străduia să obțină un acord cu Baiazid al II-lea. Situația lui Vladislav era mai bună ca în primăvara aceluiași an, când turcii negociaseră cu căpitanul Belgradului predarea orașului⁸². Raporturile s-au ameliorat prin vară. La sfârșitul lunii august, la Venetia se știa că solii lui Baiazid erau în drum spre Vladislav⁸³. Negocierile cu Poarta erau foarte anevoioase (ele s-au încheiat abia la 1495)⁸⁴. Cu toate acestea, Vladislav, urmând exemplul lui Matia⁸⁵, a încercat să-i ia și pe vlahii din Imperiul Otoman sub protecția sa⁸⁶. Regele Ungariei se regăsea astfel sub o triplă presiune.

Principala presiune venea din partea fratelui său mai mic, eroul războinic Jan Albert, care îl concurase deja pe Vladislav, inclusiv cu armele, la alegerile regale din Ungaria de la 1490⁸⁷. La moartea lui Cazimir, Jan Albert risca să piardă și coroana Poloniei în favoarea lui Vladislav. Ultima decizie a lui Cazimir fusese desfacerea Uniunii polono-lituaniene. Îl numise pe Jan Albert moștenitor al Poloniei și pe Alexandru (al patrulea fiu al său) moștenitor al Lituaniei. Alegerea lui Vladislav drept rege al Poloniei ar fi dus la apariția unui veritabil imperiu jagiełon spre marea nemulțumire a Casei de Habsburg (regele romanilor, Maximilian, și tatăl său, împăratul Frederic al III-lea, erau și co-regi ai Ungariei)⁸⁸ și a sultanului Baiazid

⁸¹ *Codice Aragonese o sia lettere regie, ordinamenti ed altri atti governativi de' sovrani aragonesi in Napoli riguardanti l'amministrazione interna del reame e le relazioni all'estero*, ed. Francesco Thrincheria, vol. II-1, [1491–1493], Napoli, 1868, nr. 147, p. 129; Lajos de Thallóczy, *Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all'Adria*, Trieste, 1913 (extras din „Archeografo Triestino”, s. a III-a, VII, 1), p. 55–60.

⁸² MHS, vol. I-2, nr. 1, p. 188; nr. 5, p. 190.

⁸³ L. Thallóczy, *op. cit.*, p. 60.

⁸⁴ *Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I., 1493–1519*, ed. Hermann Wiesflecker, Wien, Köln, Weimar, 1989–2004 (= J.F. Böhmer, *Regesta Imperii*, vol. XIV; în continuare: *Regesten Maximilian*), nr. 3336, 3353 [10 aprilie 1495 și ante (regeste disponibile online)]; György Házai, *A Topukapi Szeráj Múzeum levéltárának Magyar vonatkozású török iratai*, în „Levéltári Közlemények”, XXVI, 1955, p. 286–295, la nr. 10, p. 293–294 [1495; vezi Gümeç Karamuk, *Haci Zağanos' un elçilik raporu*, în „Belleten”, LVI, 1992, 8, p. 391–403].

⁸⁵ Ivan Biliarsky, *Une page des relations magyaro-ottomanes vers la fin du XVe siècle*, în „Turcica”, XXXII, 2000, p. 291–305, aici p. 299–301 (scrisoarea trimisă de Baiazid lui Matia, în ianuarie 1487, ca răspuns la intervenția regelui în favoarea vlahilor din Bosnia).

⁸⁶ ASM, ADS, Potenze Estere, Venezia, cart. 379, 1492, fasc. 10, ottobre, nn (23 octombrie 1492). Raportul lui Taddeo Vimercati către Ludovico Sforza este redat în Al. Simon, *The Hungarian Crown and the Vlachs*, p. 77–90.

⁸⁷ Krzysztof Baczkowski, *Walka o Węgry w latach 1490–1492. Z dziejów rywalizacji habsbursko-jagiellońskiej w basenie środkowego Dunaju*, Krakow, 1995.

⁸⁸ În martie 1492, Dieta Ungariei ratificase, cu mare greutate, pacea de la Bratislava (din noiembrie 1491) dintre Vladislav și Casa de Habsburg. Frederic al III-lea și fiul său, Maximilian, erau acceptați drept co-regi ai Ungariei. Vezi András Kubinyi, *Die Wahlkapitulation Wladislaws II. in Ungarn (1490)*, în idem, *Stände und Ständestaat im spätmittelalterlichen Ungarn*, Herne, 2011, p. 167–198.

al II-lea (grăbit, totodată, să își prelungească înțelegerea mai veche, încheiată între el și Inocențiu al VIII-lea, cu urmașul acestuia, Alexandru al VI-lea)⁸⁹. Intervenția cardinalului Frederic, fratele lui Jan Albert și Vladislav, a schimbat soarta alegerilor, ținute în final la 27 august⁹⁰. În 23 septembrie, Jan Albert a fost încoronat rege al Poloniei la Cracovia⁹¹.

A doua presiune exercitată asupra lui Vladislav poate fi descrisă drept „complexul Matia”⁹². Cu toate că „abuzurile” și chiar întreaga politică a regelui huniad fuseseră public condamnate, imediat după moartea sa, de către cei care l-au ales apoi pe Vladislav drept rege⁹³, Matia rămânea etalonul după care Vladislav era măsurat, cu precădere la nivelul Creștinătății și al Înaltei Porți⁹⁴. Pe deasupra, pentru a-și păstra domnia, noul rege al Ungariei, care împărțise deja Regatul Boemiei cu Matia, fusese nevoit să se căsătorească cu văduva monarhului huniad, Beatrice, fiica lui Ferdinand de Aragon, regele Neapolelui, de care, încă din 1492, nu mai știa cum să divorțeze⁹⁵.

A treia presiune asupra lui Vladislav era o sumă a precedentelor două, strânsă în persoana lui Ștefan cel Mare al Moldovei, „atletul” Creștinătății de la mijlocul anilor 1470⁹⁶, fostul asociat al lui Matia⁹⁷ și dușmanul declarat al lui Jan Albert⁹⁸. Deși își dorise o soluție regală ungară care să îi reunească pe fiul nelegitim al lui Matia, Ioan, și pe Maximilian (așa cum pacea de la Bratislava l-a unit apoi pe Vladislav cu Frederic și Maximilian), Ștefan s-a retras din luptele pentru Ungaria, când a devenit limpede că elitele îl susțineau majoritar pe Vladislav⁹⁹. În aprilie 1492, la o lună după ratificarea tratatului de la Bratislava de către Dieta Ungariei,

⁸⁹ K.M. Setton, *op. cit.*, vol. II, p. 442–446.

⁹⁰ Natalia Nowakowska, *Church, State and Dynasty in Renaissance Poland: The Career of Cardinal Fryderyk Jagiellon (1468–1503)*, Aldershot, 2007, p. 42–44.

⁹¹ M. Biskup, *Czasy Jana Olbrachta i Aleksandra Jagiellończyka (1492–1506)*, în *Historia dyplomacji polskiej*, vol. I, ed. M. Biskup, Warszawa, 1982, p. 533–586, aici p. 533–535.

⁹² Pentru perioada 1490–1526, vezi Martyn Rady, *Re-thinking Jagiello Hungary 1490–1526*, în „Central Europe” (London), III, 2005, 1, p. 3–18.

⁹³ *Analecta Scepisii sacri et profani*, ed. Carol Wagner, vol. IV, Wien, 1771, p. 21–22.

⁹⁴ Un bun indicator în acest sens este dispariția subită și completă, imediat după moartea lui Matia, a oricăror povestiri despre înrudirea dintre fiul lui Iancu de Hunedoara și fiii lui Mehmed al II-lea, Baiazid și Djem, o înrudire acceptată anterior de către toate părțile. Al. Simon, *Al treisprezecelea apostol: „Valachorum regulus”*, Cluj-Napoca, 2018, p. 79–97.

⁹⁵ *Acta vitam Beatricis reginae Hungariae illustrantia / Aragóniai Beatrix magyar királyné éltetére vonatkozó okiratok*, ed. Albert Berzeviczy, Budapest, 1914 (= *Monumenta Hungariae historica*, seria I, Diplomataria, vol. 39), nr. 157, p. 232; nr. 160, p. 237; nr. 179, p. 267–268; Anexă, nr. 11, p. 474.

⁹⁶ Vezi documentele din Al. Simon, *Să nu ucizi o pasăre cântătoare: soarta unui fortissimus rei Christiane athleta în ochii Veneției*, în *Pe urmele trecutului. Profesorului Nicolae Edroiu la 70 de ani*, ed. I.-A. Pop, Susana Andea, Cluj-Napoca, 2009, p. 159–169.

⁹⁷ Vezi aici I.-A. Pop, Al. Simon, „Ungaria et Valachia”: *promisiunile valahe ale Republicii Sfântului Marcu din anii 1470*, în „Revista istorică”, s.n., XXVI, 2015, 1–2, p. 5–66.

⁹⁸ *Materiały do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486–1516 (Kodeks Zagrzebski)*, ed. József Garbacić, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1966, nr. 4–7, p. 11–16 [din martie–mai 1490].

⁹⁹ Al. Simon, *Domnul Moldovei și regii Ungariei din 1490. Un document de la Ștefan cel Mare*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»”, XLIII–XLIV, 2006–2007, p. 15–36.

Vladislav i-a confirmat lui Ștefan domeniile acordate de Matia în Transilvania¹⁰⁰. În contrapartidă, Ștefan a sprijinit atacurile asupra posesiunilor maramureșene ale Beatricei¹⁰¹ și a blocat trupele turcești și tătărești trimise de Baiazid împotriva Ungariei¹⁰². Acest lucru s-a întâmplat de două ori, prima dată prin iunie¹⁰³ și apoi în septembrie 1492¹⁰⁴, Ștefan fiind sprijinit de ambele părți de către Vlad al IV-lea al Țării Românești, care îl trădase la 1484, când sultanul îi luase domnului Ștefan Chilia și Cetatea Albă¹⁰⁵.

Drept răsplată, cronicarul oficial al lui Matia, Antonio Bonfini, rămas în Ungaria după 1490, a trecut admirativ asupra lui Ștefan vechiul titlu al lui Matia, cel de „crăișor al valahilor”¹⁰⁶. Mai mult, Ștefan, cuscru al lui Ivan al III-lea al Moscovei (principala amenințare din nord la adresa Jagișonilor)¹⁰⁷, izbutise, tot până în toamna lui 1492, să ajungă și la un acord cu Mengli Ghiray, hanul Hoardei de Aur, altminteri fidel lui Baiazid¹⁰⁸. Trăgând linia, între o Ungarie divizată și o Polonie nesigură, ambele marcate de recente alegeri regale¹⁰⁹, Ștefan al Moldovei, care se încuscrea cu puternicul baron Bartolomeu Drágffy¹¹⁰, devenise, pe parcursul primăverii și al verii anului 1492, stăpânitorul cheie de la frontiera Creștinătății cu

¹⁰⁰ *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I, 1468–1540, ed. Endre Veress, Budapest, 1914 (= *Fontes rerum Transylvanicarum*, vol. IV), nr. 39–40, p. 43–45.

¹⁰¹ Marius Diaconescu, *Răscoala nobililor maramureșeni din 1492*, în *Nobilimea românească din Transilvania*, ed. M. Diaconescu, I. Drăgan, Satu Mare, 1997, p. 185–200.

¹⁰² Alexandru Lapedatu, *Vlad-Vodă Călugărul, 1482–1496*, București, 1903 (extras din „Convorbiri literare”, XXXVIII), p. 43–45, 51–59.

¹⁰³ Blocada „valahă” fusese instituită înainte de 18 iunie 1492, când bailul Geronimo Marcello a anunțat-o Republicii. Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. VIII, 1376–1650, București, 1894, nr. 32, p. 28.

¹⁰⁴ Antonio Bonfini, *Rerum Ungaricarum decades*, ed. József Fogel, Béla Iványi, László Juhász, vol. IV, Leipzig, 1941 [Budapest, 1944], p. 212.

¹⁰⁵ Pentru o perspectivă otomană, vezi Nagy Pienaru, O. Cristea, *Campania otomană din 1484. Mărturia lui Ibn Kemal*, în „Analele Putnei”, VIII, 2012, 1, p. 43–58.

¹⁰⁶ Ileana Căzan, Eugen Denize, *Marile puteri și spațiul românesc în secolele XV–XVI*, București, 2001, p. 114; Al. Lapedatu, *op. cit.*, p. 43; Al. Simon, *Al treisprezecelea apostol*, p. 123–129.

¹⁰⁷ Mihai Anatolii Ciobanu, *Soli moscoviți la curtea lui Ștefan vodă – chipuri de oameni și faptele lor*, în „Analele Putnei”, XII, 2016, 1, p. 103–145.

¹⁰⁸ N. Pienaru, *Moldova și Hanatul din Crimeea. 1484–1492*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XXII, 2004, p. 125–132. Alianța dintre Ivan și Mengli i-a fost de folos lui Ștefan și la 1492, ca și cele dintre Ivan și Maximilian sau dintre Ivan și Matia.

¹⁰⁹ De la 1489, de dinaintea morții lui Matia (ostil Jagișonilor) și a alegerii lui Vladislav drept rege, Veneția „unise” Ungaria și Polonia în registrele secrete ale senatului, așa cum procedase între 1475 și 1481 cu Ungaria și Moldova (Ioan-Aurel Pop, Alexandru Simon, *Re de Dacia: un proiect de la sfârșitul Evului Mediu*, Cluj-Napoca, 2018, p. 199–201, 206).

¹¹⁰ M. Diaconescu, *Peștorii nepoatei lui Ștefan cel Mare în 1517. Despre căsătoria lui Alexandru cu fiica lui Bartolomeu Drágfi*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»”, XLIX, 2012, p. 55–70; Tibor Neumann, *Drágfi Bertalan politikai szerepe II. Ulászló király idején*, în *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*, ed. Géza Hegyi, András W. Kovács, Kolozsvár, 2012, p. 213–236.

Înalta Poartă. După morțile lui Cazimir și Matia, puterea domnului român părea chiar mai mare decât fusese la 1475.

SFÂRȘITUL LUMII LA ZENIT: RĂZBOAIELE „REGELUI MOLDOVEI”, „CRĂIȘORUL VALAHILOR”

În timpul campaniei lui Mehmed al II-lea, din vara anului 1476, împotriva lui Ștefan cel Mare, familia domnului Moldovei a fost găzduită la Veneția pe cheltuiala Republicii¹¹¹. Tot Veneția a intervenit, la sfârșitul acelui an, ca Ștefan să nu fie demis de papa Sixt al IV-lea din demnitatea de „atlet al Creștinătății”, după ce el și Matia nu izbutiseră să îl învingă pe sultan¹¹². Cu doi ani mai devreme, Veneția îi născocise domnului victorii anti-otomane¹¹³, motiv pentru care ducele Milanului, Galeazzo Maria Sforza, fratele lui Ludovico, se îndoie serios de veridicitatea victoriei lui Ștefan de la Vaslui din 1475. Dubiile i-au fost înlăturate tot de către reprezentanții Milanului la Bologna. În 6 martie 1475, aceștia s-au întâlnit cu românii și ungurii care mergeau la Roma la Jubileu, cu daruri (o parte din prada de război de la Vaslui) pentru papa Sixt al IV-lea¹¹⁴.

Relația, absolut specială, de la mijlocul anilor 1470, dintre Republica Sfântului Marcu și Ștefan cel Mare (pentru care domnul a fost chiar condamnat *post-mortem* de propaganda anti-catolică)¹¹⁵ a fost reînviată – în cele mai neașteptate și chiar nepotrivite circumstanțe – în anul creștin al împlinirii apocaliptice a 7000 de ani de la Facerea Lumii, după tipicul bizantin¹¹⁶. Conform informatorilor lui Francesco Tranchedini din octombrie–noiembrie 1492 și mai ales potrivit diplomatului venețian Sebastiano Badoer, această relație, reciproc avantajoasă, nu încetase vreodată cu adevărat. Din acest punct de vedere, ultimul raport, acela din 16 noiembrie 1492, pare cel mai important. Cât privește condițiile reparației legăturii dintre Republică și domn, ele nu erau deloc nefavorabile sau ilogice, tocmai fiindcă Ștefan avea pace cu Poarta, iar Veneția se teme pentru liniștea ei otomană. Iar atitudinea otomanilor este grăitoare. În ajunul congresului cruciat de la Roma (martie–iulie 1490), Baiazid a poruncit întărirea de urgență a Cetății Albe¹¹⁷. Lucrările, începute și la

¹¹¹ ASVe, Senato Secreti (în continuare: SS), Senato Terra, reg. 31, 1473–1475, f. 125v (1 august 1476; documentul a fost editat și discutat ultima oară în I.-A. Pop, Al. Simon, *Re de Dacia*, p. 154–155.

¹¹² ASVe, SS, Deliberazioni, reg. 27, 1475–1476 [*more Veneto* = 1477], c. 108r-v (23 noiembrie 1476; editat în Al. Simon, *Să nu ucizi o pasăre cântătoare*, p. 162–164).

¹¹³ Al. Simon, *Anti-Ottoman Warfare and Crusader Propaganda in 1474: New Evidences from the Archives of Milan*, în „Revue roumaine d’histoire”, XLVI, 2007, 1–4, p. 25–39.

¹¹⁴ ASM, ADS, Potenze Estere, Romagna, cart. 184, 1475, fasc. 3, marzo, nn.

¹¹⁵ Este vorba despre cunoscuta *Cronică moldo-rusă*. Ea a reținut doar înfrângerile otomane ale lui Ștefan. Cronică începea cu istoria fraților Roman și Vlahata. Ei fuseseră nevoiți să plece din Veneția în Răsărit, deoarece, deși erau „latini”, nu doriseră să renunțe la „adevărata credință”, cea ortodoxă. Vezi I.-A. Pop, Al. Simon, *Re de Dacia*, p. 40–42.

¹¹⁶ Maria-Magdalena Székely, *Ștefan cel Mare și sfârșitul lumii*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XXI, 2003, p. 271–278.

¹¹⁷ N. Pienaru, *op. cit.*, p. 129–130, nota 26.

Chilia (tot în 1490), au continuat în 1491 (iulie–septembrie), la mult timp după eșecul lucrărilor congresului¹¹⁸. Lumea, deopotrivă cea a Bibliei și cea a Coranului, se schimbaseră mult de când fratele și rivalul sultanului Baiazid al II-lea, Djem, se refugiase în Occident, rezidând din 1489 la Roma¹¹⁹. Chiar în primăvara lui 1492, papa Inocențiu al VIII-lea, cardinali și oameni de rând întâmpinaseră cu mare fast „lancea lui Longinus” („exemplarul” bizantin al ei), trimisă în dar Sfântului Scaun de către Baiazid¹²⁰.

Tot atunci, Ștefan se reimpunea atât în relație cu Imperiul Otoman, cât și cu frații jagielloni, care dețineau coroanele Boemiei, Poloniei și Ungariei (și ale Croației și Lituaniei). Atât Croația, cât și Lituania, unite oficial personal cu Ungaria și, respectiv, Polonia, nu trebuie scoase din discuție, nici în anul 1492. Croația fusese promisă, deopotrivă de către Matia și de către Maximilian, lui Ioan Corvin. În vara lui 1492, Cazimir îi dăduse Lituania fiului său Alexandru. Ștefan a cedat puțin de la el și a luat aproape totul de la ceilalți. Pe lângă mai cunoscuta implicare ungară și otomano-ungară a lui Ștefan, acțiunile sale din Polonia și Lituania de la 1492 sunt semnificative. Văduva lui Cazimir al IV-lea, Elisabeta de Habsburg, a cumpărat neintervenția lui Ștefan în alegerile regale polone din august 1492. Ea avea experiența recentelor alegeri ungare și a atacului moldo-turco-tătar asupra Podoliei din iarna anului 1491–1492¹²¹. După alegerile din Polonia, Ștefan a reluat atacurile. Blocada instalată de el contra turcilor și a tătarilor porniți asupra Ungariei nu fusese complet onestă, fiindcă i-a „despăgubit” pe turci și pe tătari, sprijinindu-i să prade Podolia, parte a Lituaniei¹²². Solul lui Ivan la Mengli Ghiray a spus în parte adevărul în august 1492: fiul lui Ștefan, Alexandru, l-a ajutat ulterior pe Baiazid cu 5.000 de oșteni, dar nu împotriva lui Vladislav, ci a fraților acestuia din nord¹²³.

Pe fondul recente alegeri a unor noi suverani în Ungaria și Polonia și al imenselor distanțe care separau Europa Apuseană de Rusia moscovită, în vederea

¹¹⁸ Machiel Kiel, *The Ottoman Castle of Ram (Haram) in Serbia and the Accounts of Its Construction, 1491*, în *State and Society in the Balkans before and after Establishment of Ottoman Rule*, ed. Srđan Rudić, Selim Aslantaș, Belgrade, 2017, p. 165–189, Anexă, p. 181.

¹¹⁹ Al. Simon, *Lumea lui Djem. Buda, Suceava și Istanbul în anii 1480*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu»”, XLVIII, 2005, p. 11–43. Djem era și o cunoștință veche, încă de la 1473, a lui Ștefan. Vezi N. Iorga, *Veneția în Marea Neagră. (III). Originea legăturilor cu Ștefan cel Mare și mediul politic al dezvoltării lor*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice”, s. a II-a, XXXVII, 1914–1915, p. 1–76, la nr. 1–2, p. 29–30; Mihail Guboglu, *Izvoare turco-persane privind relațiile lui Ștefan cel Mare cu Imperiul Otoman*, în „Revista Arhivelor”, LIX, 1982, 2, p. 34–35.

¹²⁰ Johannes Burchardus [Johann Burchard], *Liber notarum ab anno MCCCCLXXXIII usque ad annum MDVI*, ed. Enrico Celani, vol. I, 1483–1496, Citta di Castello, 1906 (= *Rerum Italicarum scriptores*, vol. XXXII, partea I), p. 363–364, 368.

¹²¹ Ilona Czamańska, *Moldavia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku*, Poznań, 1996, p. 158, nota 139.

¹²² Egidijus Banionis, *Diplomatic Relations between the Grand Duchy of Lithuania and the Duchy of Moldavia (1492–1501)*, în „Analele Putnei”, VI, 2010, 1–2, p. 7–24, aici p. 12.

¹²³ G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse (din cele mai vechi timpuri până la mijlocul secolului al XIX-lea)*, București, 1962, p. 39.

concretizării marilor proiecte ale puterilor europene, Ștefan cel Mare devenise un aliat dezirabil, fiind cel mai stabil stăpânitor de la hotarul oriental a Creștinătății. Iar Veneția își vedea tocmai atunci amenințat întreg edificiul, de la Strâmțori și până în Peninsula Italică.

Erau două limite și extensii geopolitice strâns legate între ele, de când papalitatea căutase, cu șaizeci de ani mai înainte, să își reimpună autoritatea în Apus prin readucerea sub ascultarea ei a creștinilor de credință greacă din Răsărit¹²⁴. Era interdependența Vest-Est, care răzbate cu claritate din rapoartele de la Bologna ale lui Tranchedini, în care acordurile venețiano-moldave influențau și tabloul politic italic și le făceau relevante pentru Italia¹²⁵.

Ne putem îndoi de permanența raporturilor „de subsidiaritate” dintre Veneția și Ștefan, fie și numai din cauză că, la moartea lui Matia (1490) – și el odinioară în solda *Serenissimei* –, „atletul valah” și Republica se găseau în tabere opuse. Este limpede, chiar și din actele birocrăției venețiene, că, înaintea morții lui Matia, *Serenissima* și-ar fi dorit un Jagiellon pe tronul de la Buda, în vreme ce Ștefan și fiii săi îi juraseră credință lui Matia și urmașului dorit de acesta, Ioan¹²⁶. A fost un jurământ pe care Ștefan a căutat să îl onoreze după dispariția monarhului huniad. Totuși, relațiile bilaterale au funcționat. Pe de o parte, relația dintre Veneția (care reprezenta centrul) și Ștefan (periferia) respecta fundamentele principiului modern al subsidiarității, Republica îndeplinind doar funcțiile care nu puteau fi asigurate la nivel local. De exemplu, la 1474, *Serenissima* a obținut ridicarea asediului otoman de la Scutari, din Albania venețiană, în urma campaniilor repetate ale lui Ștefan din pro-otomana Țară Românească. Mecanismul acesta a fost expus de Ragusa, în mesajul trimis dogelui Niccolò Marcello, în 31 ianuarie 1474¹²⁷. Pe de altă parte, tocmai vechimea exemplului readuce în atenție dispariția surselor asupra relațiilor directe dintre Veneția și Ștefan între toamna anului 1478 (în ajunul păcii otomano-venețiene) și aceea a anului 1492 (rapoartele lui Tranchedini). Este un interval temporal suficient de îndelungat pentru a ne îndoi de caracterul constant al legăturilor speciale venețiano-moldave. Nu putem însă așeza sub semnul întrebării întărirea relațiilor Veneției cu domnul Moldovei în toamna lui 1492, când lui Ștefan i s-a pus la dispoziție o finanțare considerabilă (fie și după standardele italiene)¹²⁸. „Regelul

¹²⁴ Joseph Gill, *The Council of Florence*, Cambridge, 1959, p. 83–84; Joachim W. Stieber, *Pope Eugenius IV, the Council of Basel and the Secular and Ecclesiastical Authorities in the Empire: The Conflict over Supreme Authority and Power in the Church*, Leiden, 1978, p. 200–202.

¹²⁵ Pentru complexitatea rapoartelor sale, vezi M.N. Covini, *Francesco Tranchedini*, în *Dizionario biografico degli italiani*, vol. XCVI, Roma, 2019, *sub voce*.

¹²⁶ I.-A. Pop, Al. Simon, *Hungaria, Polonia, Dacia et Crouatia: Veneția, Casa de Habsburg și Moldova la sfârșitul secolului al XV-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»”, LII, 2016, supl., p. 19–76.

¹²⁷ Državni arhiv u Dubrovniku, Lettere e Commissioni, Lettere di Levante, reg. 5, [1403–1576], f. 113v; document editat cu greșeli în József Gelich, L. Thallóczy, *Diplomatarium relationum Reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae*, Budapest, 1887, nr. 385, p. 631.

¹²⁸ Deși Paul al II-lea, la 1465, a pretins altceva (K.M. Setton, *op. cit.*, vol. p. 276, nota 18), Matia a primit, se pare, la 1476, 80.000 de ducați drept finanțare cruciată din Peninsula Italică

Moldovei” i s-a oferit în realitate un substanțial „comision monarhic” pentru a continua să reprezinte *Serenissima* în Răsărit, cu titlul de „căpitan” al ei. Finanțările cruciate erau adesea comisioane monarhice, încasate de stăpânitori pentru a-și angaja trupele în luptă. Costurile reale, neacoperite prin stipendii, urmau să fie stinse prin prăzile de război. De aceea, la 1475, Venetia (dar și Roma) i-a permis lui Ștefan să facă un profit de minimum 100.000 de ducați din prada și prizonierii creștini ai lui Mehmed din Caffa genoveză. Până la 1476, Matia a primit într-o singură tranșă cruciată cel mult 40.000 de ducați. Cu 40.000 de ducați, Ștefan nu ar fi acoperit cheltuielile de campanie pentru cei 5.000 de călăreți cu care trebuia să participe la ofensiva anti-otomană, conform planului prezentat de Republică în fața curiei papale după bătălia de la Vaslui.

*

În 1492, Ștefan cel Mare era cel mai longeviv stăpânitor creștin din Est, atât sub raport monarhic, cât și personal. Frederic al III-lea de Habsburg (născut în 1415) avea să moară peste nici un an (1493). Ivan al III-lea (născut în 1440) domnea abia din 1462. Ștefan începuse să domnească la 1457, pe când era deja major, el având, se pare, 14 ani în 1450, când Iancu de Hunedoara îl recunoscuse drept asociat și moștenitor al tatălui său nelegitim, Bogdan al II-lea. Conducătorul „valah” trecuse la un nivel superior, acela al marilor construcții de la sfârșitul Renașterii târzii¹²⁹, el devenind urmașul lui Matia drept „crăișor al valahilor”¹³⁰. În acest context, precizăm că primul mare proiect statal asociat lui Matia poartă data de martie 1462 (cu treizeci de ani înainte ca lui Ștefan să îi fie asociate titlurile de „rege” și „crăișor”). Atunci, pentru Roma lui Pius al II-lea și Milanul lui Francesco Sforza, fiul lui Iancu era și „rege al Daciei” („re de Ungaria, de Dacia etc.”)¹³¹.

La acest nivel înalt, la care se aflaseră Matia Corvin și Ștefan cel Mare, rezolvările politice de tip compromisuri patrimoniale (precum desfacerea în acea vară a Uniunii polono-lituaniene de către Cazimir al IV-lea între fiii săi, Jan Albert și Alexandru) erau foarte contestabile și greu de menținut. Pe lângă soarta Poloniei

---

(L. Thallóczy, *op. cit.*, p. 36–38). În 1496, spre uluiala Venetiei, Alexandru al VI-lea ar fi cheltuit 80.000 de ducați pentru fortificarea castelului Sant’Angelo la Roma. *Vezi I diarii di Marino Sanuto (MCCCCXCVI–MDXXXIII) dall’autografo Marciano ital. cl. VII cod. CDXIX–CDLXXVII*, ed. Guglielmo Berchet, Frederico Berchet, Nicolo Barozzi, Rinaldo Fulin, Marco Allegri, vol. I, *1 gennaio 1496 – 30 settembre 1498*, Venezia, 1879, col. 6.

¹²⁹ În legătură cu Matia și cu Ștefan, reamintim proiectul episcopului Nicolae de Modruš (Luka Spojarić, *Nicholas of Modruš, The Glory of Illyria: Humanist Patriotism and Self-Fashioning in Renaissance Rome*, teză de doctorat, CEU, Budapesta, 2013; idem, *Nicholas of Modruš and His De bellis Gothorum: Politics and National History in the Fifteenth-Century Adriatic*, *Renaissance Quarterly*, New York, London, 2019, p. 457–491.

¹³⁰ A. Bonfini, *op. cit.*, vol. IV, p. 212.

¹³¹ Biblioteca Ambrosiana, Milano, Codices, Z 219 Sup., nr. 9328; editat în I.-A. Pop, *Matthias Corvinus, re de Ungaria, de Dacia etc., in 1462*, în „*Transylvanian Review*”, XXIX, 2020, supl. 1, *Temi e metodi della ricerca storica e filologica. Nuove riflessioni tra Est ed Ovest*, ed. Sorin Șipoș, Dan Octavian Cepraga, Laura Ardelean, Iulia Cosma, p. 41–52.

și a Lituaniei între anii 1492 și 1501 (când Jan Albert a fost rege al Poloniei, iar Alexandru mare duce al Lituaniei), trebuie avut în vedere planul de scoatere a pământurilor de sub autoritatea Sfintei Coroane a Ungariei, conceput de către Matia Corvin ca o ultimă variantă de asigurare a supraviețuirii regale a lui Ioan, în Bosnia și în Croația¹³². La 1489–1490, când ducea această luptă pentru succesiunea fiului său nelegitim, Ioan (viitor cetățean al Republicii)¹³³, Matia primise jurământul de credință al lui Ștefan alături de „fiii săi”, după cum susținea domnul Moldovei în fața suzeranului său, Frederic al III-lea de Habsburg, la sfârșitul lunii iulie 1490¹³⁴. În toamna anului 1492, *Serenissima* a reluat colaborarea cu Ștefan, alături de un singur fiu (probabil Alexandru), deși el avea doi băieți în țară, Alexandru și Bogdan (-Vlad), unul având în fața sa moștenirea Moldovei¹³⁵, iar celălalt tronul Țării Românești¹³⁶.

Aceeași unicitate – o singură mare structură sau un unic urmaș legitim¹³⁷ – a moștenirii lui Ștefan fusese asumată și de Vladislav al II-lea în aprilie 1492, când îi confirmase lui Ștefan și lui Alexandru, ginerele paharnicului lui Matia, Bartolomeu Drágffy¹³⁸, domeniile din Transilvania promise și acordate de către acum hulitul monarh huniad¹³⁹. Emisă la o lună după ce Dieta Ungariei aprobase pacea de la Bratislava, prin care Habsburgii erau recunoscuți drept co-regi ai Ungariei (la 1490, Maximilian I le ceruse deja stărilor transilvane să îl primească pe Ștefan ca guvernator în numele său)¹⁴⁰, soluția lui Vladislav părea o ieșire rapidă dintr-o criză prelungită, într-o Transilvanie în care voievodul acesteia, Ștefan Báthory, altminteri un aprig

¹³² J[oseph] <von> Zahn, *Über ein Admonter Formelbuch des 15. Jahrhunderts*, în „Beiträge zur Kunde Steiermärkischer Geschichtsquellen”, XVII, 1880, p. 33–80, la nr. 6, p. 73–74. Planul lui Matia a eșuat.

¹³³ I. Nagy, *Corvin János velencei nemességéről*, în „Új Magyar Múzeum”, III, 1853, 1, p. 655–656.

¹³⁴ Pentru evenimentele din anii 1490, a se vedea I.-A. Pop, Al. Simon, *Moldova și celălalt imperiu. Preliminariile și consecințele conspirației lui Maximilian I de Habsburg și Ștefan cel Mare (1497)*, în *Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea*, ed. O. Cristea, Gheorghe Lazăr, Brăila, 2008, p. 331–406.

¹³⁵ Al. Simon, *Quello ch'e apresso el Turcho. About a Son of Stephen the Great*, în „Anuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica”, VI–VII, 2004–2005, p. 141–169.

¹³⁶ Constantin Burac, *Bogdan-Vlad, domn al Moldovei (1504–1517)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A.D. Xenopol»”, XXIII, 1986, p. 314–317. Bogdan era fiul lui Ștefan și al Mariei Voichița, fiica lui Radu al III-lea cel Frumos, fratele lui Vlad al III-lea Țepeș.

¹³⁷ Principalele izvoare sunt în *Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár, Budapest* (în continuare: MNL-OL), (secția Q), *Diplomatikai Levéltár*, [nr.] 29016 (13 aprilie 1497; regist în Zsigmond Jakó, *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei*, vol. II, 1485–1556, Budapest, 1990, nr. 3010, p. 153), 36403 (10 februarie 1497; editat în *A Tomaj Nemzetségbeli Losonczy Bánffy család története. Oklevéltár*, vol. II, 1458–1526, ed. Béla Iványi, Budapest, 1928, nr. 244, p. 348–349).

¹³⁸ M. Diaconescu, *Contribuții la datarea donației Ciceului și Cetății de Baltă lui Ștefan cel Mare*, în „Analele Putnei”, IX, 2013, 1, p. 91–112; idem, *Peșitorii nepoatei*, p. 57–60, 64.

¹³⁹ Cristian Luca, Al. Simon, *Documentary Perspectives on Matthias Corvinus and Stephen the Great*, în „Transylvanian Review”, XVII, 2008, 3, p. 85–112, aici p. 88 (încă de la 1482).

¹⁴⁰ Document publicat prima oară de Friedrich Firnhaber, *Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II. (1490–1526)*, în „Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen”, II, 1849, 2, p. 375–551, la nr. 10, p. 410.

susținător al domniei lui Vladislav¹⁴¹, nu mai pusese piciorul de dinaintea morții lui Matia. De îndată ce Báthory s-a întors în Transilvania, introducerea lui Ștefan și a lui Alexandru în posesia domeniilor a fost contestată oficial (octombrie 1492)¹⁴², exact la vremea primelor rapoarte din Bologna ale lui Francesco Tranchedini asupra lui Ștefan, „căpitanul” din solda Venetiei, intitulat „rege al Moldovei”¹⁴³. În termen de nici trei luni, pornind de la plângerile secuilor, vechii prieteni ai lui Ștefan¹⁴⁴, împotriva abuzurilor lui Báthory¹⁴⁵, puternicul baron și-a pierdut dregătoria, în locul său urcând Bartolomeu Drágffy, inițial drept co-voievod (apoi, de la 1494, singur voievod)¹⁴⁶.

La 1492, s-au declanșat cel puțin două mecanisme potrivnice. În termen de doi ani de la rapoartele trimise de către Francesco Tranchedini din Bologna la Milano cu informații asupra lui Ștefan „al Venetiei” (așezat între divizata Casă Jagiello și Imperiul Otoman) și asupra rivalităților italiene (care hrăneau visul lui Carol al VIII-lea al Franței de a cuceri Neapolele)¹⁴⁷, două ambiții aveau să se dezlănțuie, dinspre nord spre sud, la capetele occidentale și orientale ale continentului¹⁴⁸. În martie 1494, fiii lui Cazimir al IV-lea reuniți la Lewocza au decis detronarea lui Ștefan al III-lea (fapt despre care acesta a fost informat de unii nobili ungari)¹⁴⁹ și grăbirea strămutării Cavalerilor Teutoni de la Marea Baltică în Podolia

¹⁴¹ Pentru raporturile ungare din acele vremuri tulburi, vezi T. Neumann, *Békekötés Pozsonyban-országgyűlés Budan. A Jagello-Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492)*, în „Századok”, CXLIV, 2010, 3, p. 335–372; CXLV, 2011, 3, p. 293–347.

¹⁴² R. Horváth, T. Neumann, *Ecsedi Bátori István. Egy katonabáró működése. 1458–1493*, Budapest, 2012, p. 153–154.

¹⁴³ Referința la tulburările din Polonia și mai ales din Boemia și Ungaria, din raportul de la 18 octombrie 1492 al lui Tranchedini, face ca evenimentele să fie corelate.

¹⁴⁴ Ș. Papacostea, *Politica externă a lui Ștefan cel Mare: opțiunea polonă (1459–1472)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XV, 2007, p. 13–28, aici p. 22.

¹⁴⁵ Károly Szabó, *Báthori István erdélyi vajda és székely ispán bukása 1493-ban*, în „Századok”, XXIII, 1889, 9, p. 701–709; T. Neumann, *Răscoala secuilor și reformarea guvernamentală pentru apărarea granițelor sudice (1492–1493)*, în „Banatica”, XXIV, 2014, 2, p. 129–149.

¹⁴⁶ Al. Simon, *Regional and Hungarian Designs at the End of Bartholomew Drágffy's Political Career*, în „Banatica”, XXIV, 2014, p. 263–288; T. Neumann, *Drágfi Bertalan politikai szerepe*, p. 224–226. S-a impus drept singur voievod în fața regelui în septembrie 1494.

¹⁴⁷ Vezi, cu referire și la Imperiul Otoman, și la țările române, studiile lui Michael J. Mc Gann, *A Call to Arms: Michael Marullus to Charles VIII*, în „Byzantinische Forschungen”, XVI, 1991, p. 341–350; idem, *An Exile's Hopes: The Search for a Liberator in Michael Marullus*, în „Byzantine and Modern Greek Studies”, XXXVII, 2013, 2, p. 226–244, în special p. 230, nota 14.

¹⁴⁸ Vezi I.-A. Pop, Al. Simon, *Hungaria, Polonia, Dacia et Croatia*, p. 20–21. Pentru cele două dimensiuni conflictuale (cea apuseană și cea răsăriteană) și legăturile dintre ele, vezi, cu accent pe Anglia, teza de abilitare a lui Attila Bărany, *Magyarország nyugati külpolitikája (1458–1526). Angol-magyar kapcsolatok Mátyás és a Jagellók korában*, vol. I, Budapest, 2014, p. 108–138.

¹⁴⁹ Liborius Naker, *Tagebuch über der Kriegszug des Hochmeisters Johann von Tiefen gegen die Türken im Jahre 1497*, ed. Max Töppen, în *Scriptores rerum Prussicarum*, Leipzig, vol. IV, 1870, p. 290–314, aici p. 306–307; Ludwik Finkel, *Zjazd Jagiellonów w Lewoczy w r. 1494*, în „Kwartalnik Historyczny”, XXVIII, 1914, 2, p. 317–350. În locul lui Ștefan, trebuia întronat Sigismund, cel mai mic dintre fiii lui Cazimir, care nu avea o coroană reală.

și „Valahia Mică” (transferul a fost împiedicat de către Maximilian I de Habsburg, ajutat de noua sa rudă prin alianță, Ascanio Sforza)¹⁵⁰. În octombrie 1494, Ludovico il Moro, proaspăt recunoscut oficial ca duce al Milanului de către regele romanilor, Maximilian¹⁵¹, i-a deschis Alpii lui Carol al VIII-lea, care a intrat în Italia. Aici îl „aștepta” Neapolele fostului socru al lui Matia și al lui Vladislav, Ferdinand de Aragon, decedat în ianuarie 1494¹⁵².

Deși, formal, ultima parte a domniei lui Ștefan a fost cea mai pașnică perioadă a stăpânirii sale, în cei doisprezece ani care i-au mai fost dați de trăit (între 1492 și 1504), domnul a dus, poate, cel mai greu război al său: cel pentru propriul triumf monarhic (cel din viață) și pentru propria moștenire sau adevărata glorie (cea de după moarte). Se intitulase deja rege, „rege al Moldovei”, după Veneția și după Milano¹⁵³, un titlu acceptat fără alte comentarii în Peninsula Italică, unde Milanul văzuse și înscrisese în februarie 1489 un „rege al Daciei”, care se ridica în rând cu regii Boemiei, Poloniei, Ungariei ori cu ducele Ioan Corvin¹⁵⁴. Când a venit la tron, în 1457, domnul Moldovei era un simplu voievod numit „palatin”, iar acum, după trei decenii, era „crăișor” și chiar „rege”. În chestiunea moștenirii, spre deosebire de Matia, Ștefan și-a impus propria voință, prin alegerea fiului său Bogdan ca urmaș. Cu toate că relațiile dintre Veneția și Milano nu erau cele mai bune în octombrie 1492 și deși titlul lui Ștefan – adică intitularea sa (de către el însuși) – de rege al Moldovei era un mare act de voință, milanezul Francesco Tranchedini nu i-a atacat, pentru acest titlu regal, nici pe voievodul Moldovei, nici pe venețieni.

Regalitatea lui Ștefan a fost afirmată după ce, de mai bine de două secole, niciun nou rege nu apăruse și nici nu fusese acceptat în Europa. Ultima intitulare regală nouă fusese cea a lui Tvrtko I Kotromanić din 1377, ca rege al Bosniei și al Serbiei. Ambele titluri regale existau, însă, de multă vreme. Coroana regală romană a Serbiei data din ajunul primei căderi a Constantinopolului (1204). Titlul regal al Bosniei, asumat de regii Ungariei și încredințat lor de papalitate, era de o vârstă cu cel al Albaniei (1267), la care pare să fi visat și „atletul” Skanderbeg (1463), vasalul Aragonezilor, care îi alungaseră pe Angevini de la Neapole¹⁵⁵. În urma conflictelor, instrumentate de Pius al II-lea, între Matia și cei doi Ștefan, Tomaș și Tomașević, tată și fiu, problema regalității bosniace reapăruse la începutul anilor

¹⁵⁰ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, Reichsregisterbücher, reg. JJ, f. 265r-v (martie–iunie 1495; în *Regesten Maximilian*, nr. 1481). Sub Maximilian, „Valahia Mică” a devenită sinonimă cu Oltenia. Vezi N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, vol. VI, 1501–1547, București, 1916, nr. 134, p. 96–97.

¹⁵¹ Pentru o prezentare rezumativă, vezi H. Wiesflecker, *Maximilian I. Die Fundamente des Habsburgischen Weltreiches*, München, 1991, p. 80–81.

¹⁵² O sinteză a problemei se regăsește la M. Mallet, Christine Shaw, *The Italian Wars. 1494–1559*, Harlow, 2012, p. 14–22.

¹⁵³ Prin jocurile lor, Veneția și Milanul l-au făcut în fapt „rege” în toamna lui 1492.

¹⁵⁴ ASM, ADS, Potenze Estere, Ungheria, cart. 650, 1452–1489, fasc. 5, 1487–1489 / fasc. 31, 1489, nn (27 februarie 1489). Pentru mai multe date: I.-A. Pop, Al. Simon, *Re de Dacia*, p. 12–19.

¹⁵⁵ N. Iorga, *Notes et extraits*, vol. IV, 1453–1475, București, 1915, nr. 132, p. 197; copie din anii 1500.

1460¹⁵⁶. În condiții asemănătoare, a fost redeschis, la 1489, subiectul coroanei romane a Rusiei (de fapt, a Haliciului, ajuns parte a Podoliei), care data de la 1253. După ce l-a atacat pe papă pentru că îi reunise pe Ștefan și pe Matia, Cazimir al IV-lea l-a acuzat pe Inocențiu al VIII-lea că dorea să îi acorde lui Ivan al III-lea coroana Rusiei¹⁵⁷. Regalitatea Rusiei reprezentase deja o problemă pentru Sigismund de Luxemburg, când încercase să desprindă Lituania de Polonia¹⁵⁸. Mult mai spre vest, reluarea vechiului plan de transformare a ducatului Burgundiei în regat (posibilă doar cu acordul împăratului romano-german) compromisese în mare măsură negocierile dintre Carol Temerarul și Frederic al III-lea de Habsburg de la Trier (septembrie 1473), din preajma primei mari campanii anti-otomane a lui Ștefan cel Mare¹⁵⁹. Anii 1460–1480 au fost favorabili pentru negocieri și conflicte, provocate de stăpânirile Bosniei, Rusiei și chiar a Burgundiei. După victoria de la Vaslui, „ducele Ștefan” a fost socotit, cel puțin la curia papală și la curtea marchizilor de Mantova, drept „regele Bosniei”, care era numit de Matia și care venea la Roma pentru a fi încoronat de papa Sixt al IV-lea¹⁶⁰. La Roma venea atunci, de fapt, în pelerinaj Nicolae Újlaki, așezat într-adevăr rege al Bosniei de Matia la 1471. Ultima mărturie privind relația directă, de tip regal, dintre Ștefan cel Mare și papalitate datează din primăvara anului 1490 (de dinaintea morții lui Matia) și se găsește în corespondența dintre Filippo Buonaccorsi Callimachus, trimis de Cazimir al Poloniei la Roma, și Zoe (Sofia) Paleolog, a doua soție a lui Ivan al III-lea¹⁶¹.

Astfel că titlul „regal” al lui Ștefan de la 1492 a apărut la o vreme la care nu se știe ca domnul să fi avut relații speciale cu papalitatea ori cu imperiala Casă de Habsburg, singurele instanțe creștine care puteau oferi sau/și valida o coroană regală¹⁶². Firul relațiilor (întrerupte, prin lipsa surselor, în a doua jumătate a anului 1491) dintre Maximilian și Ștefan pare să se fi reînnoțat, documentar, abia după congresul jagiellon de la Lewocza (1494). Aceasta nu înseamnă neapărat că asemenea relații speciale nu ar fi existat, în condițiile în care, până acum, nici legăturile păstrate și întărite dintre Ștefan și Veneția nu erau cunoscute în istoriografie. Tot inedite erau până în 2006 și raporturile dintre Frederic și Ștefan de la 1490. De fapt, singura bază „regală” știută a lui Ștefan cel Mare, la sfârșitul lui 1492, era dată de calitatea sa de „cărișor/regișor al valahilor/românilor” („regulus

¹⁵⁶ *I commentari di Enea Silvio Piccolomini*, ed. Giuseppe Bernetti, vol. II, Milano, 1981, *Liber X.12*, p. 1121.

¹⁵⁷ *Codex epistolaris*, ed. Anatol Lewicki, vol. III, nr. 265, p. 294.

¹⁵⁸ Mark Whelan, Al. Simon, *The Moldavian Lady and the Elder Lords of the East*, în „*Transylvanian Review*”, XXIV, 2015, 3, p. 113–129.

¹⁵⁹ Heribert Müller, *Warum nicht einmal die Herzöge von Burgund das Königtum erlangen wollten und konnten: um 1473*, în idem, *Frankreich, Burgund und das Reich im späten Mittelalter. Ausgewählte Aufsätze*, Tübingen, 2011, p. 421–462.

¹⁶⁰ Archivio di Stato di Mantova, Archivio Gonzaga, E, Affari esteri, XXV, Roma, busta 834, 1404–1499, nn, 11 martie 1475.

¹⁶¹ A se vedea *Materiały do dziejów dyplomacji polskiej*, ed. Józef Garbacik, nr. 4, p. 11; I.-A. Pop, Al. Simon, *Re de Dacia*, p. 117–122.

¹⁶² Legat de anul 1492, atragem din nou atenția asupra cazurilor Burgundiei și Rusiei (Lituaniei).

Valachorum”), trecută cu titlu de glorie (și nu de dispreț) de la Matia Corvin asupra lui¹⁶³, când voievodul fusese acceptat și de noul rege al Ungariei drept mare feudal în părțile răsăritene ale regatului, în Transilvania¹⁶⁴.

În termen de nici șase ani, cele două domenii deținute de Ștefan în Ungaria, Ciceul și Cetatea de Baltă, s-au transformat, pentru Maximilian I de Habsburg, în „jumătate din regat”¹⁶⁵. Cu doi ani mai devreme și la mai puțin de patru ani de la mesajele lui Tranchedini din octombrie–noiembrie 1492, Veneția adăugase o *Dacia* (după Ungaria și Polonia) în registrele ei secrete¹⁶⁶. Suntem convinși că o nouă analiză a raporturilor comerciale, pe linia est-vest, din perioada 1450–1550 și de dinainte ar fi în măsură să releve și faptul că aurul și vitele din Ungaria, Polonia și *Dacia* puteau compensa pierderile din Occident, dacă în Răsărit s-ar fi instalat liniștea. Aceste pierderi erau simțite și conștientizate de Veneția la 1496.

În primăvara anului 1498, cele două regate jagiellone nu știau cum să mai facă față „conspirației” puse la cale de Maximilian de Habsburg și Ștefan cel Mare împotriva lui Vladislav al Ungariei și Jan Albert al Poloniei¹⁶⁷. Puțin mai devreme, în februarie, regele romanilor le transmisese patronilor lui Cristofor Columb, Ferdinand de Aragon și Isabella de Castilia, că venise vremea tămăduirii continentului, a reformării acestuia¹⁶⁸. Situația din Italia și starea din Ungaria o impuneau. Maximilian de Habsburg a oferit atunci un prolog al celebrei *Europa Regina*, figurate pe deplin la 1538. Lumea „prea plină” – după expresia metaforică a lui Pierre Chaunu¹⁶⁹ – intrase în criză, o criză prevestită de la Bologna în toamna anului 1492¹⁷⁰. Pe fondul acestei situații critice, Ștefan cel Mare avea să fie recunoscut, în ultimul deceniu al secolului al XV-lea, de cele mai importante puteri ale Europei, drept un monarh european de prim rang, partener egal de dialog în încercarea stabilirii unui echilibru de forțe între Habsburgi și Jagielloni și în gestionarea treburilor *Serenissimei*, amenințate de Imperiul Otoman.

¹⁶³ A. Bonfini, *op. cit.*, vol. IV, p. 212. Scrierea sa se oprește la anul 1495. Nu a mai lucrat la ea după anii 1496–1497, când a rămas total sau parțial paralizat. Vezi Péter Kulcsár, *I manoscritti di Antonio Bonfini*, în „Camoenae Hungaricae”, I, 2004, p. 71–92. Aparent, Antonio Bonfini a scris despre anul 1492 abia pe la 1494–1495, nu „la cald”. La 1492, a terminat sigur *istoria* lui Matia și i-a dedicat-o lui Vladislav.

¹⁶⁴ *Acta et epistolae*, ed. Endre Veress, vol. I, nr. 39–40, p. 43–45; Ignác Acsády, *Régi magyar birtokviszonyok: 1494–1598*, Budapest, 1894, p. 32, 38.

¹⁶⁵ *Correspondencia de Gutierre Gomez de Fuensalida, embajador en Alemania, Flandes e Inglaterra (1496–1509)*, ed. Jacob Fitz-James Stuart de Berwick-Alba, Madrid, 1907, p. 21.

¹⁶⁶ ASVe, SS, Deliberazioni, reg. 36–51, peste tot la indici [1 martie 1496 – 28 februarie 1527]; I.-A. Pop, Al. Simon, *Re de Dacia*, p. 208–223.

¹⁶⁷ Státny Ústredný Archív, Bratislava, L, Rody i panstvá, I, Rody, Erdödy Ústredný Archív, Galgóc Archív, nr. 108, f. 1r–4v [mai 1498; fotocopie în MNL-OL, (secția U), Diplomatikai Fényképgyűjtemény, [nr.] 278383].

¹⁶⁸ *Regesten Maximilian*, nr. 5898 (un amplu rezumat); I.-A. Pop, Al. Simon, *Re de Dacia*, p. 59–64.

¹⁶⁹ Pierre Chaunu, *Le temps des réformes*, Paris, 1975.

¹⁷⁰ ASM, ADS, Potenze Estere, Romagna, cart. 1043, fasc. 6, nn; publicat în *Fonti italiane per la storia della scoperta del Nuovo Mondo*, ed. G. Berchet, vol. I, Venezia, 1894, nr. V–2, p. 194.

ANEXĂ

1.

Bologna, 17 octombrie 1492

<Însemnare arhivistică târzie:> 1492, Ottobre 17

Illustrissimo Principe et Excellentissimo Signore mio,

Ho havuto da bon locho come lo Illustre S<egnor> Marchese/ de Manthua, con 4 cavalli solamente, prima che sia partito da Porto Cisenatico,/ stravestito, andò ad uno locho tra Arimino e Pesaro, et in quello locho/ era venuto un altro pur stravestito, cum circa VIII cavalli, et stato li/ una nocte, l'altro giorno sequente retorno ad Porto Cisenatico, donde poy sè/ è levato et venuto alla volta de Ferrara, dove devè arrivare/ fin heri damatina, secondo che mi ha dicto anchora il Magnifico Messer Joanne./ Un mio amico, quale ha hogi parlato con uno paduano, quale de recenti/ vene da Venetia, mi ha facto intendere havere retracto da epso paduano/ come la Illustrissima Segnoria de Venetia ha conducto novamente/ per suo capitaneo, il/ Signore Stephano, Vayvoda de Mundavia, homo sagacissimo et callidis/simo in lo mestere del arme, cum stipendio de LXX milla o vero LXXX milla/ ducati, et questo dice havere havuto da persona de grande auctorità in Venetia./ De qui è passato hogi un cavalaro che vene de verso Franza, quale ha havuto/ ad dire come la Maiesta Re Christianissimo, della moderna regina, madonna/ Anna de Brethagna, haviva havuto un bel fiolo, et tale nova portava/ ad Fiorenza et a Roma. Del tutto mi è parso dare noticia a V<ostra> Excellentia,/ benche dele doe ultime parte quella ne possa havere havuta noticia da altra/ banda.

Recommandandome indefinenter alla sua bona gratia.

Ex/ Bononia, XVIIJ Otobris 1492.

Fidelissimus Suus Francisco Tranchedinus.

<Pe verso, de aceeași mână:> Principi et Excellentissimo Domino, Domino/ observandissimo, Domino Duci/ Mediolanj etc.

2.

Bologna, 18 octombrie 1492

<Însemnare arhivistică târzie:> P.E. Bologna, 1492, 18 Ottobre

Illustrissimo Principe et Excellentissimo Signore mio,

Novamente qui è morto Messer Philippo de Bianchi,/ uno deli Magnifici XVJ^{ci} del Regimento, quale era vechio de circa LXX anni./ In suo scontro hanno deputato et posto un suo nepote chiamato Ludovico, del/ quale alias il padre anchora pare fusse de XVJ^{ci} et per questa casone et per/ essere de matura etate, è stato preferito alli fioli d'epso messer Philippo, quali/ sonno molto gioveni.

Hoggi sonno arrivati qui li ambaxiatori de questa Magnifica Communita, retornati da/ Roma, expediti, secondo intendo, ad vota, de qualle cose che hanno recercate/ et sonno venuti per la via dela Marca et per desotto quà de Romagna./

Quello amico che mi dixè heri essere stato conducto dala Signoria de Venetia/ il Signore Stephano, vayvoda de Mundavia, de novo hogi mi è venuto ad/ trovare et subgiontomi esserli affermato il medesimo da certi frati che/ de recenti veneno da Venetia, havendolo havuto uno d'epsi da un suo/ compadre del numero deli X de Consiglio, et dice essere conducto insieme/ con uno deli fioli cum stipendio de LXXX millia ducati l'anno. Questo Signore/ Stephano pare se intituli Re de Mundavia et habi havuto altre volte soldo/ dalla Signoria de Venetia, insieme cum la bona memoria del Serenissimo Re Mathia/ de Hungaria, et sia stato havuto in bona existimatione da Venetiani longa/mente, per rispetto che ad qualle confine de Turchi verso la Valacchia se è semper/ deportato vogorosamente.

Ho anche hogi havuto da bon locho ch'el Duca Albertho, fratello de Valadislao./ Re de Hungaria, ha obtenuta la Corona de Polonia, et che la maggior parte/ dela Boemia è in tumulto et se adherisce a luy, per havere Hungari menati/ per li ferri molti Boemi et Polani di quelli furno soldati del Serenissimo Re Mathia,/ stimase che questo Re Albertho habi ad prevalere d'animo et potentia al fratello/ stabilito che sia al quanto nel Regno paterno, quale pare sia de feroce animo et/ molto reverito.

Recommandome semper a Vostra Sublimitate, ex Bononia, 18/ Ottobre 1492.
Fidelissimus suus Francescus Tranchedinus

<Pe verso, de aceeași mână:> Principi et Excellentissimo Domino, Domino/ Observandissimo, Domino Duci/ Mediolanj etc.

3.

Bologna, 16 noiembrie 1492

<Însemnare arhivistică târzie:> 1492, Novembre 16

Magnifico Messer Bartholomeo,

Ad una de 22 del presente, de la Magnificentia V<ostra> non mi accade subgiongere/ altro se non che al figliolo de Cosma Palavicino de gentilj da Genoa, ho facto intendere/ l'ordine dato per la Magnificentia V<ostra> adcio le lettere del padre, et soe habino havere bono reca/pito de che monstro havere piacere et obbligo alla Magnificentia V<ostra>.

Non voglio laxare de notificarli che qui è stato dato noticia al Magnifico Messer Joanne/ et ad altre persone de auctorità, come la Maestà Re de Franza per lo am/baxadore che mando là ad li di passati haviva facto rechedere la Illustrissima Madona/ Bona, Duchessa nostra, perche l'andasse ad stare in Franza, et che haviva an/chora facto intimare allo Illustrissimo Segnor Ludovico che non se debia impazare/ ne dele cose de Savoya, ne de Monferrato, ne de Saluzo, et che/ quando se gli intrometta faria demonstatione che non gli piaceria, et di tale/ cosa son stato domandato se ne ho havuto inditio, de che ho risposto/ che ne ni ho havuto, ne ne credo cosa alcuna, et che so bene essere/ stato pocho tempo fa li uno ambaxadore et che era partito ben satisfacto. Il che/ mi fa credere non habia portate simile ambaxate rincrescevele, molti/ advisi veneno de li ad altre prima che à mi, et diversi spesse volte et da/ persone che comprendo gli è pestata spesso fede.

L'amico nostro mi ha facto intendere havere havuto de bocha de Messer Sebastiano/ Baduero come è vero che è stata stretta praticata de condurre quello Signore Stephano/ Vayvoda de Mundavia, et che per anchora non era in tutto trunchata tale/ praticata. Ho da un altro bon locho che la Illustrissima Segnoria ha mandato in Franza/ per condurre il principe de Salerno, et fare venire Messer Francesco, fiolo che fu/ de Messer Nicolo da Esti, de che ho dato aviso anchora allo Illustrissimo S<egnor> Ludovico./

Recommandandome semper alla Magnificentia V<ostre>.

Ex Bononia XVJ Novembre 1492

Magnificentie V<ostre> Franciscus Tranchedinus.

<Pe verso, de aceeași mână:> Prestantissimo equiti aurato/ Bartholomeo Chalco ducali/ primo secretario dignissimo.

STEPHEN THE GREAT, VENICE'S "CAPTAIN," "KING OF MOLDAVIA" AND "KINGLET OF THE WALLACHIANS" IN THE AUTUMN OF 1492

Abstract

In October and November 1492, a series of reports reached the chancery of the Milanese duchy. Sent from the "Bolognese station" of the Lombard state by Francesco Tranchedini, the *dispacci* dealt often in great detail with Italian, as well as European politics. Special attention was paid to Stephen the Great, voivode of Moldavia, who had re-entered the (well) paid service of Venice (which stood on the brink of war with the Ottoman Empire), as the *Serenissima's* captain, and also taken on the title of "king of Moldavia." Apparently simultaneously (or in 1494/1495, at the latest), Antonio Bonfini, the chronicler of late Matthias Corvinus, wrote on the events of September 1492, when Stephen the Great had blocked the Ottoman attack on Hungary, and presented Stephen as Matthias' "successor" in the capacity of "Valachorum regulus" (initially a blunt Habsburg and Hungarian mockery of John Hunyadi's son). Roughly half a year after Matthias' unwanted Hungarian successor, Władysław II Jagiełło, had confirmed, in April 1492, Stephen's possession over the Transylvanian estates granted to him by Matthias, the voivode of Moldavia, once Pope Sixtus IV's *athlete of the Christian Faith*, had seemingly risen to an unprecedented level of power. The events and titles of 1492 were both the result of Stephen's earlier deeds (victories, losses and recoveries) and the prelude to the ensuing conflicts in East-Central Europe, chiefly between the House of Jagiełło and Moldavia, with Maximilian I of Habsburg, king of the Romans, and Ottoman Sultan Bayezid II as "imperial referees."

Keywords: Venice; Milan; Moldavia; Stephen the Great; Matthias Corvinus; Władysław II Jagiełło; Maximilian I of Habsburg; Bayezid II; Francesco Tranchedini